

“LEHCE - İ ERZURUM”*

YAZMASINDAKİ HALK SÖZLERİ

Eseri düzenleyip açıklayan :
M. FAHRETTİN KIRZIOĞLU

Ö N S Ö Z

İstanbul'daki eski “Dârülfünun” (1933 ten beri “Üniversite”) Kütüphanesine rahmetli Necip Âsım Yazıksız tarafından armağan edilmiş bulunan manzum bir *Lehce-i Erzurum* yazması vardır. Yazarı kesinlikle bilinmeyen bu halk ağzı sözlüğünde, ilk defa 1855 Kırım Savaşı sırasında Mehmetçiklerin Sivastopol'u düşürmeğe çalışırken tütün içmeye yarıyan çubukları kırılınca mektup kâğıdına tütünü sarıp içtikleri bilindiğine, ve bu yazmada “çöpür” sözü karşılığı olarak “kaba tütün-kâğıdı”ndan söz edildiğine göre, eser, Kırım Savaşını sona erdiren 1856 Paris Barışından sonra ve 93 (1877) Savaşından önceleri Erzurum'da dışarıdan gelme aydın bir kişi tarafından yazılmıştır. Buna göre, çağımızdan 100 veya 86 yıl önceleri yazılmış demektir.

Mürekkeple ve tâlik kılıklı bir yazı ile yazılan eserde, Erzurum ağzıyla olan sözler çoklukla harekelenmiştir. Ne önsözü, ne de sonunda “ketebesı” veya yazar adı vardır. Yazmanın, yazarın kaleminden çıktığı ve başkasının istinsahı olmadığı anlaşılıyor. Eskiden “Dârülfünun Kütüphanesi Yazmaları 986” sayıda sırasını alan bu yazma, şimdi “Üniversite Kütüphanesi TY (Türkçe Yazmalar) 520” sayıda bulunmaktadır. 8 yaprak tutan yazmanın başına —1928 yılından sonraları— bir okuyucu veya kütüphanenin çok değerli “Hâfız-ı Kütüb”ü ve Türk şairleri üzerine yazma büyük bir (alfabetik sıralı) eser yazmış bulunan, geniş biyografi bilgisine sahip rahmetli Sabri Efendi (şimdiki Kütüphane Müdürü Nureddin'in babası) tarafından :

Şebn Karahisarlı A B D İ'nin 1857 - 1876 arasında yazdığı eser. Sondaki eklemeye bakınız.

“*Erzurum Lehçesi - Lûgat. Nâzımı : Abdî-i Karahisarî* (= Şebî Karahisarlı Abdî)” diye kurşunkalemiyle bir “*derkenâr*” yazılmışsa da, bu bilginin nereden alındığına işaret edilmemiştir*). Belki de bu yazar adı doğrudur. Erzurum’un ağız gibi, iklimi ile yaşayışını da garipsiyen yazarm, Erzurum ve Doğu-Anadolu’ya uzakça bir bölgede yetiştiği, kendi anlatmalarından beliriyor. Arûz ölçüsüyle altı takım manzume olarak yazılan bu sözlükteki her takımın sonunda, yazar ölçüyü de belirten şu beyitleriyle, buralara yabancı olduğunu gösteriyor :

- I. “Müfteilün fâilün *Erzurum*’a gel de gör,
Nice olur rûz ü şeb, *turb* ile *şalgam* yemek.”
- II. “Mefâilün mefâilün, işit *Erzurum*’un vafsin :
Üç ay yaz, dokuz ay kış, gece soğuk, gündüz bulut”.
- III. “Mefâilün mefâilün faülün
Gelen, giden bu arza hem peşimân.”
- IV. “Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilât,
Erzurum’da toz ve buzdan hâlî bir gün görmedik.”
- V. “Müstef’ilün müstef’ilün sana demek *sehen* imiş,
Bana dedi, ona soram : behen der, ohan sorak.”
- VI. “Fâilâtün fâilâtün fâilün,
Erzurum’un öksürür içen *suyun*”¹.

Yukarıdaki altı türlü aruz ölçüsüne göre yazılan altı manzumedan ilk beşi, son beyitlerinden de anlaşıldığı gibi, “*kasîde*” örneğinde olduğundan, her beytin sonu aynı ayak (kafiye) iledir. I. Takım, “ek” ayağı (kafiyesi) ile 23; II. Takım, (tı harfiyle biten) “*ut/ud*” ayağı ile 12; III. Takım, “*an/ân*” ayağı ile 14; IV. Takım, “*ik*” ayağı ile 16; V. Takım, “*ak*” ayağı ile 11 beyitlidir. Sondaki VI. Takım ise, “*mesnevi*” biçiminde olup, yukarıdaki ayaklar dışında kalan sözler ile cümlecikler 72 beyitte toplanmıştır. Böylece eserin tümü 148 beyittir.

* * *

15 Mayıs 1928’de Ankara’da çıkan *Çankaya* dergisinin ilk sayısındaki bir yazısında rahmetli Necib Âsım (Yazıksız), gençliğinde, Macar’ların Peşte’de çıkardığı *Ouralo-Altaique* dergisinde ilk olarak bu

* Üniversite Kütüphanesi’nde “Türkçe Divanlar” bölümünde 207 sayıdaki “*Abdî-i Karahisarî*” nin üzerinde de Sabri Efendi’nin şu kaydı vardır: “1302 (1884 - 1885) de fevt *Erzurum Lehçesi* nâmiyle manzum bir lûgatçesi vardır.”

¹ Kışın ilıca ve bahar ile yazın soğuk akan içmesuları, soğukluğu yüzünden dışarıdan gelenleri öksürtür. Yazar, buna takılıyor.

Lehce-i Erzurum'daki halk sözlerini, (memleketi olan) *Kilis* ile *Behesni* (Besni) ağızları ile karşılaştırarak tanıttığını bildiriyor². Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, 1928'de İstanbul'da basılan *Erzurum Şairleri* kitabında (s. 14-15, Not: 10) ve yine o yılda çıkan *Halkbilgisi Mecmuası*'daki (s. 164-165) *Lehce-i Erzurum* adlı yazısında, o zaman "Dârülfünun Kütüphanesi Yazmaları" arasında "986" numarada bulunan bu eserden bahsetmiştir. Z. Fahri Fındıkoğlu, anılan *Lehce-i Erzurum* makaleciğinde, 14 mısra ile 11 sözün anlamını örnek vermiş; o tarihlerde, yukarıda anılan kurşunkalemle "*Abdî-i Karahisarî*" adı yazmanın başına henüz eklenmediğinden, eserin "*müellifi meçhul*" bulunduğunu belirtmiştir.

Rahmetli Necib Âsım'ın Peşte'de Fransızca ve Ziyazeddin Fahri'nin 1928'de İstanbul'da eski yazımız ile yaptığı türkçe yayınlardan başka, bu uğurda yeni yazımız ile eseri tanıtan bir yazı veya denemenin çıkıp çıkmadığını, henüz bilmiyoruz. Şunu da belirtelim ki, her ne denli sözler hareketlenmiş ise de, hepsinde bu okunuş işaretleri bulunmadığı gibi, onları doğru ve düzgün olarak yeni yazımıza çevirmek için, ya Erzurumlu olmak veya burada uzun zaman bulunmak ve halkın ağızındaki söyleyişe göre imlâyı tesbit eylemek mümkündür. Yoksa, bu iki şartın dışında kalanlar, bu işi doğruca yapamazlar. Biz bu işi yaparken, gerekli ufak düzeltmeler ile eklemelerimizi de sunmakla, ileride Erzurum ağızı ile gereği gibi uğraşacak yetkili dilcilere yardım etmiş bulunacağımıza güveniyoruz.

Bu işi yaparken, memleketimiz olan Erzurum'un doğu komşusu *Kars*'ta da bu sözlerin yaşadığını baba-ocağından bilemenin ve üç yıl Erzurum'da kalıp Liseyi orada biritmiş olmanın verdiği imkândan faydalanmış bulunuyoruz. *Manzum Lehce-i Erzurum* yazarı, "*Şarkî Karahisar/Şebin Karahisarlı*"dır. Mizahı seven, nüktesi de zengin olduğu anlaşılan şair-yazar, Erzurum'da uzun zaman memurlukla kalmış, ev hayatını yakından görmüş olup, övülecek bir sözlük bilgisine sahip aydın bir kişi olduğunu, eseriyle ispat ediyor. Onun halk deyimlerine ve sözlerine bulduğu karşılıklar çok yerinde ve —birkaçı dışında— çok doğrudur. Bu halk sözlerinin çoğu bugün de doğuda Arpaçay'dan batıda Suşehri'ne varınca *Kars-Erzurum-Bayburt/Gümüşhane-Bingöl-Tunçeli* ve *Erzincan* ile *Şebin-Karahisar* gibi Tanzimat'tan önce ve sonraları merkezi Erzurum şehri olan büyük "Erzurum Vilâyeti"ne bağlı

² Sondaki eklemeye bakınız.

yerlerde yaşamaktadır. Ayrıca, Selçuklular çağının *Salduklu* ve *Mengü-cüklü* gibi iki komşu *Türkman Beyliği* bölgesi ile *Akkoyunlu Türkman* ağızlarının özelliklerini de bu sözlükte bulabiliyoruz.

Biz, *Lehce-i Erzurum* yazmasındaki sayıları 386 'yı bulan sözleri, alfabe sırasına koyarak, metindeki anlamlarını hemen yanına getirerek ve kendi açıklama ve eklemelerimizi de ayraç () arasında belirterek, inceleyicilerin işini kolaylaştırmaya çalıştık.

A

AĞARTI : *Südden olan nesne yani kaymak ve yoğurt ve peynir.* (Orta ve Batı-Anadolu'da halk ağzındaki "ürün/ürüng" de bu anlama olup, "Dîvânü Lûgat-it-Türk"teki "ak" ve "ak nesne" anlamındaki "urung/ürüng"den ibarettir. Bugün de çok yaygın olarak söylenen bu anlamdaki "ağartı", süttten yapılan bu gibi rengi ak üç yiyeceğe deniyor ve "kurut" yani yoğurt kurusu ile "ayran" da bunlara katılıyor. Anadolu'muzdaki "ürün/ürüng"ü, süttten çıkanlar dışında, toprak mahsulleri anlamına kullanmak, yanlıştır. Ağartı, "fecir" anlamına da gelir).

AHA : *İşte.* ("Ahan" ve "ahana" biçiminde de kullanılır. Rumeli ağızımızdaki "nah" da bu anlamdadır ve "ahan"dan çıkmışa benziyor).

AHİL-ADAM : *Havâ ile hevesden geçmiş.* (Arapça "ehîl" sözünden bozma olup, "olgun, yetişmiş, yaşı geçkin kişi" anlamına kullanılır).

AHBUN : *Gübre.* (Ermeni hizmetkârları ağzından geçme olup, yalnız sığır ile mandanın yaş-tezek/tersine denir. Atinkine "tes", koyun ile keçininkine "kıkı" denir. Manda ve sığır pisliği için Erzurum ve çevresinde kullanılan "mayıs" ve ilkbaharda kapalı yerde göze acı gelip dokunanına denilen "ziğ/sığ" —ki çok sıvıdır— sözleri türkçe olsa gerektir. "Gübre" ise, bilindiği gibi, rumca "kopro"dan dilimize geçmiştir ki, bu da rum hizmetkârlar yüzündendir).

ALAĞ : *Alahım.* ("Alağın" biçiminde de söylenir).

ALYUT : *Hindistancevizi.* (Bunun, türkçe ise, "al" ile "yut" sözlerinden yapıldığı anlaşılıyor.)

ANDIR : *Miras kalmak.* ("Andér" biçiminde de söylenir. Ermeniceden geçme olsa gerek. Koşuntusu, arapça "mirath"tan bozma "mérat" ve türkçe "soyka" ile birlikte söylenir. Argoda, kişilik yaşındaki erkeklerin erlik organına da denir. Bu anlamda atasözü : "Verdiği mangıra bak, soktuğu andıra bak").

ANIK : *Na'ne*. (Yazar bunu “ayın” ile yazmış). (Etli yemekler ile, “aş”/çorbaya tat veren güzel kokulu bahçe ve kır bitkilerinin, yaprak ve çiçeklerinden kurutulmasına denir. En makbulü, Kağızman'da olur : tarkın, reyhan, etotu, aşotu, dorakotu, yarpız, kekotu/kekik gibilerinin kurutulup karma yapılan ve ufantı halinde kullanılanıdır. Kadın adı olarak da çok kullanılır. Mecazen şu atalar sözünde : “Anıklık aş tatlı olur”, iki anlamda kullanılıyor : 1) Herkesin anlayabileceği açık türkçe yerine, “okumuşların medrese ağzı” ile konuşma ve şiir veya kitap yazmasını yermeye; 2) Öz nikâhlısı/helâli yerine, başkalarıyla düşüp kalktığı bilinen kariya tutulan erkeklere takılmak için).

ANKUT : *Kuru-dut*. (Bu da “ayın” ile yazılmıştır. İyisi Erzincan'ın Cimin kesiminde yetişen çekirdeksiz ve pek tatlı bir duta denir, ki “ankut” adlı bir köy veya bahçeden bu adın kaldığını sanıyoruz. Bilindiği gibi, öterken “anğut, anğut” diye ses çıkaran yabankazı'na da “ankut” denilmektedir.)

ARDALA : *İnek ayağı, paça*. (Sürünün en ardında giden ağır-aksak hayvana ve etlik için satılıp alınan hayvanların : semizine/iyisine “baş” orta yollusuna “orta”, zayıf ve küçük soyuna da “ayak” ve “ardala” denmektedir).

ASMA : *Bağ-kütüğü*.

AŞ : *Envâ-ı çorbâ*. (Farsçadan dilimize geçen “çorbâ/şûr-bâ” yerine çok yaygın olarak kullanılır : südlü-aş/sütlaç, bulama-aş/bulamaç, tutma-aş/tutmaç gibi yemek adlarında da geçer. Ölü için hayrat verilen yemeğe de “ölü-aşı”, veya “aş-verme” denilir. Ashında, bütün pişme yemeklere “aş” denir. Yemek pişirene “aş-çı” denilmesi de bundandır ki, İran'da da “aş-pâz” biçiminde söylenir).

AŞLIK : *Dut, kiraz, fişne, kızılçık, armut, elma, erik halt edüp* (karıştırarak) *mecmu'una denür*. (Bütün anılan yemişlerin kış için kurutulmasına denir ki, kaysıyı da katmak gerektir. Ekşi olan erikkurusu etli yemeğe katılır, ötekileri karışık veya tekbaşına hoşaf için kullanılır; aşureye de konur. Bu gibi kurutulmuş yemişlere “kak”, kurutulmuş etlere “kakaç” da denir).

B

BABA : *Veba*. (Öteden beri “çıkma” da denilen koltuk altında ve boğazda çıkan “çıban”a “baba” denir. Çocuklara yapılan kargışta : “Boğazına babalar düzüle” veya “koltuğuna baba çıkasica”, denirken de, bu anlama geçer).

BACA : *Dam üstü.* (Toprak dama açılan küçük kapıya da “baca-kapısı” denir. Erzurum’da “Baca”da, o evin : “erişte, kurut, sucuk, kakaç” gibi kışlık yiyecek nesnelere —kedi ve köpek korkusu olmadan— serilerek veya asılarak kurutulur. Günlük çamaşır da “baca”ya serilir. Yazın sıcak günlerde ise, evin gençleri “baca”da yatarlar, ki bu sırada ayrıca sırtlara bir örtü gerilerek perde yapılır.)

BACI : *Hemşire* (kızkardeş).

BADÉLE : *Rahle.* (Bu söz “tı” ile yazılmıştır. Ardahan-Poskov çevresinde ağıl ve bahçelerin çevresindeki çapraz tutturulmuş dallar ile sırıktan yapılmış çit veya çepere de “badéle” denilmektedir. Poskov’un en kuzeydoğu ve Ahıska yolu üzerindeki elmasıyla ünlü köyünün adı da “Badéle/Badéla”dır. “Engel olma” anlamındaki “badlamak” ile ilgili olsa gerek).

BAHAH : *Bakalım.* (Bu anlamda “bağın” da denir.)

BAHRİ : *Kemük satırı.*

BALA : *Küçük-çocuk.* (Aslı “kuş-yavrusu, yavru” anlamındadır. Çocukları çağırır veya severken büyükleri daha çok : “balam, benim balam” derler. Kuşların yumurtadan yavru çıkarmasına da “balalamak” denir. Hayvanlardan birçoğunun yavrusuna ayrı ayrı ad verilir, ki bunlardan birer fiil de yapılmaktadır : atınki kulun, kurik/kürük eşeğin, sıpa ve koduk/hotik, köpek ve kurt ile arslan ve kedi soyunununkine enik, ayının balak/palak, domuzun çoçka, devenin köşek/küşek, tavukla hindinin cücük, kazın palaz ve bilik... gibi),

BAŞINA-ÇEVÜR : *Feda eyle.* (Eski bir geleneğimize göre, bir hasta iyi olunca veya ayrılık sonunda kavuşma, doğum, toy/düğün gibi çok sevinçli günlerde, tutsak veya kul/köle ile karavaş/cariyeler, sevince sebep olan kimsenin başı çevresinde üç veya yedi kez döndürüldükten sonra azad edilirdi. Bu deyim, o eski geleneğe göre söylenegelmektedir. Bunun gibi, kurbanlık hayvanlar da, iyileşmesi dileğinde bulunulan veya adağı adanan kimsenin başı yanında döndürüldükten sonra kesilirdi. Halk türkülerimizdeki : “Başına-döndüğüm, kurban olduğum” sözleri de bu geleneğe bağlıdır).

BAŞINDAN SAVURDU : *Malın isrâf eyleyüp, telef kıldı.* (Verilen örnek) “*Malın isrâf eyleyüp kılssa telef + Der ki başından savurdu nâ-halef*”

BAŞLIK-ALMA : *Hocadan meşk alma.* (Yani, eski yazı kullanıldığı sıralarda medrese veya mektepte Hocanın “Hüsnihat/Hüsnühat” deni-

len güzel yazı yazmayı öğretirken, şakirdinin defterinin başına ilk örnek yazıyı başlık olarak yazmasına denir. Sahifesinin başındaki bu örnek yazıyı aşağılarda sahife sonuna değin dikkatle tekrarhıya tekrarhıya öğrenci, yazısını güzelleştirir ve “hattat”lığa özenirdi).

BAYAK : *Demin*. (Metindeki örnek)

“*Bayak*’dan bir küçük kırlanmışam + *Demin*’den biraz zorlanmışam”. (“*Bayahıt*” da denir).

BEHEN : *Baña*. (Birinci-şahıs zamirinin “ben” diye söylendiği Erzincan çevresinde “bana” biçimi “behen”; Harput/Elazığ’da da “bahan”dır. Burada “ng” sesinin “h” ye çevrildiği ve sonuna da “n” eklendiği görülüyor).

BEHRE : *Öşr-i şer’î* (=Şeriate/töre ve kanuna uyan öşür). (Eskiden topraktaki dikili ve ekiliden alınan mahsulün ondabiri olduğu gibi veya satış tutarı, o toprağın zaim veya tımarlı sahibine, sonraları da doğruca devletin mültezim veya tahsildarına ödenirdi. İşte bu toprak geliri vergisine, arapça, ondabir yerine “uşr” ve ondan bozma olarak “öşür”, çoğuluna da “a’şâr” denirdi. Osmanlılarda kullanılan bu “öşür/a’şâr” yerine, Akkoyunlular ile onlardan önceki Karakoyunlu ve İlhanlılar, farsça “behre” deyimini benimsemişlerdi ki, asıl anlamı : “ülüş, pay, hisse”, devlet-payı vergi demektir. Erzurum’da bu deyimden yaşaması Akkoyunlular ile öncekilerden kalma bir hâtıradır).

BEZİRLİK : *Şerbetlik, bahşiş*. (Metindeki anılış) “Hem *bezirlik* dediler *şerbetliğe* + *Şol ki bahşiş nâmı ile verile.*” (Bugün de Erzurum’da, birisine veya tanıdıklara bir muştuluk/müjde haberi verilince : “Bezirliğimi isterem”, “bezirliğimi ver” diye bir muştuluk/bahşiş istenir. “Bezir” bilindiği gibi, “zegerek” denilen keten tohumundan çıkarılan ve eskiden kandil ve “çırak” da denilen topraktan elde dolaştırılabilen aydınlatici nesnelere kullanılan, ayrıca kete-çörek ile bazı yemeklere katılan bir yağdır. Bu deyimde “bezir parası”, “kandil” ve “çırak”ta yakılacak yağın bedeli anlatılmış oluyor. Yeni bir elbise giyeni gören arkadaşları da : “bezirliğimi ver!” diye söyleyip, onu masrafa sokarlar).

BIHART : *Bırak*. (Bir “emir” olan bu söz, “pıhart” biçiminde de söylenir. Çoğulu da “bıhardıñ” = bırakınız’dır).

BIRA-AMAN-TUĞUL : *Pek niyaz edüp tazarru’ kulsa ol* (kişi) *yalvarup der*. (Bu deyimde, birincisi türkçe, öteki ikisi arapçadan geçme üç söz bir arada kullanılıyor. “Bıra”, Dede-Korkut Kitabındaki “mıra” “biçiminde geçen bir çağırma, sesleniş sözü olup : “hey, ey, be-hey”

anlamına gelir. “Aman”, arapçadaki “yardım” veya “esirgenme dileği” bildiren “amân/emân”dan ibarettir. Sonuncusu “tuğul” ise, arapça “dahîl” denilen ve bağışlanıp esirgenmesi için bir suçlunun veya sığıntının, düşmanının veya güvendiği bir kimsenin obasına, evine dalıp ocağına kapanıp öpmesi, “ocağına düşmesi” ve böylece bağışlanma dileğini belirtmesi anlamına gelen deyimden bozmadır. Bugün de, “ocağına düşme” deyiminin konuştuğu/müradifi olarak “tuğul düşme” sözü kullanılır. Atalar sözü : “Aman diyenin amanı kesilmez.” Geleneğimize göre, “tuğul düşen”, o ocağın kanlısı/kaatili de olsa, mutlaka suçundan geçilip bağışlanır).

BIYH : *Taaccüb etme.* (Ummadık veya beklenmedik bir olay karşısında söylenir. Bunun yerine “bayy”, “baay” ve “bıyy” ile biraz da alay duygusu ile “biş”, “bişş” sözleri de kullanılır. Kadınlar, çok garipsedikleri ve ansızın karşılaştıkları bir olay karşısında hem “bişş” derler, hem de sağ ellerinin parmaklarına “tü tü tü” diye üç defa tükürür gibi yaparak, işaret parmaklarıyla sağ-kulaklarının ardını silerler. Bu “Bıyh” anlamındaki “bıyy”, çok kere “aman sözüyle birlikte kullanılır: “Bıyh-aman/bıyy-aman” gibi).

BİBİ : *hala* (= Babanın kızkardeşi). (Farsçada “ana” ve onun gibi “hürmete lâyık kadın, hatun” anlamında kullanılan “bîbî” de bununla ilgili gözüküyor. Hattâ “bîbî”yi “baba” sözünün femineni sayanlar vardır. Erzurum’da “hala”, medreselilerden geçme ve doğru olarak ananın/dayının kızkardeşi “eze/tayı-eze/teyze” yerinde de arasına kullanılır ki, bu doğru anlamı, arapçadan geçmedir).

BİR BAĞ : *Üç demet yonca.*

BİŞİ : *Gözleme.* (“Bişik/pişik”=pişmiş sözünden kaldığı anlaşılan “bişi”nin, Erzurum’da hamuru üçköşeli veya başkaca yapılanlarına verilen “feselli” ve “mafiş” adları arapçadan geçmişe benziyor).

BOSTAN : *Şalgam ekili tarla.* (Bunun gibi, kavun-karpuz-hıyar-la-hana-günebakan/ayçiçeği-turp-havuç-tere ve kokulu otlar ekili yere de İstanbul’daki anlamı ile “bostan” denir. Asli, farsça güzel-kokulu yer anlamına “bû-stân”dır, ki sebze tarlası anlamına kullanılır).

BOSTAN : *Karpuz.* (Koca sözlükte, ancak bu söze yanlış anlam verildiği görülüyor : “hıyar” denecekken, “karpuz” denilmiş. Kibarlığa uymaz görüldüğünden “hıyar” sözü büyüklerin ve kadınların yanında kullanılmadığından, İstanbul’da “salatalık” denildiği gibi, Erzurum’da da “bostan” sözü ile anlatılır).

BÖCÜK : *Böcek*. (Aslı : “böğü-cük”tür).

BUKAĞI : *Çene altı*. (Doğrusu : “Buhağ/Bukak”tır ki, “puhağ” biçiminde de söylenir. Fuzûlî’de çok geçer).

BUHARI : *Baca*. (Tandır, ocak veya sobanın dumanını dışarı veren ve rüzgârın geri teptirmemesi için yönü gözetilip yapılan yer).

BULAĞ : *Bulalım*. (“Bulağın” biçiminde de söylenir).

BÜLBÜL : *Karga*. (Şaka olsun diye bugün de, kavakları bol olup, kargaların barınmasına yarıyan Erzurum’da “karga”ya “Ezürüm-Bülbülü” denildiği görülmektedir. Müellif bunu ciddiye alarak, sözlüğüne geçirmiştir. “Bülbül”, Erzurum’da da öz anlamında kullanılır).

C

CAĞ : *Korkuluk yani tırabzan*. (Merdiven ile balkon korkuluklarından başka, çorap-şişi ile ot ve sap arabası yanlarındaki daldan veya çitadan yapılma parmaklığa, hattâ parmakları bileğe bağlayan ince uzun kemikere de “cağ” denir).

CE’FERİK : (Tavan altındaki) *odunluk*. (Dükkân veya evlerde, tavanın altına tahtadan yapılan ve aşağıdan merdivenle çıkılan öte-beri koymaya veya çırakların yatmasına yarıyan bir-iki yatak serilecek genişlikteki önü açık bölmedir. Dükkânlarda buraya odun da konur. Bugün “ceferlik” denilmektedir. Bunun “tavan-arası”ndan farkı, tavanın altında bulunmasıdır, ki çoğunda insan ayakta duramaz, yüzükoyun veya dize çökerek duracak bir yüksekliği bulunur).

CANAVAR : *Kurt*. (Aslı farsça “cân-âver” ve “cân-ver” olup, yırtıcı, vahşi hayvan ve canlı/hayvan anlamına gelen sözdür).

CECİĞİ GEVŞEDİ : *Gönlü olup meyleledi*. (Bu deyim, mecazî anlamlı ve yaygındır. Asıl “cecik”, makas ile kerpeten gibi madenî nesnelere iki kolunu sıkıca tutup birleştiren çivi, perçin veya civataya denir. Bu bakımdan “cecigi gevşedi” demek, artık asıcı-kesici hali kalmadı, yumuşadı, gönlü oldu anlamındadır. En çok, kız isteme, kalın/-başlık-kesme gibi hallerde kullanılır).

CELEB : *Hayvan döşüren tacir*. (Etlük hayvanları köylere çıkararak veya “mal-meydanı” denilen hayvan pazarlarından satın alarak asıl para sahibi adına döşürüp toplayan kimselere “ayakçı”, sermayenin sahibine de “celep” ve “celepçi” deniyor. Sözüün kökü, arapça “çekme, kendine doğru getirme” anlamındaki “celb”den geliyor.)

CEMDEK : *Lâşe*. (“Cendek” ve “Ceñdek” biçiminde de söylenir. “Cesed” ve “kadavra” yani ölü gövdesi, ruhsuz insan kalıntısı anlamına da kullanılır. Bu sonkinde, ince bir alçak görme anlamı da vardır. Atalarsözü : “rızi (ırzı) kırık adamı taşa gömer, cemdeğine tükürürler”, “it cemdegi sürüdür, para kazanır”).

CENBEREK : *Puluğa* (pulluğa/kotana) *bağlı olan zencir*.

CEREK : *Sırık*. (Bilek kalınlığında ve daha kaba olup, bir elle kavranabilen uzun ağaç gövdesine denir).

CEVAHİRCİ : *Lâğımci*. (Ayakyolu çukurlarını temizleyip, özel arabası veya kızıağı ile tarla veya bostanlara taşıyan kimselere, alay olsun diye bugün de bu ad verilmektedir. Bu sözün aslı, bilindiği gibi, hintçeden farsçaya geçen “gevher/cevher” deyiminin arapça çoğulu “cevâhir”in türkçe “ci” ekini almışından ibarettir).

CİCE : *Emmi ehli yani yenge*. (= Amuca karısı). (Çok güzel ve saygı bildiren öztürkçe bir sözdür).

CİL : *Kamış*. (Doğrusu, hasır dokunan ince kamış, saz. Buna, rengi koyu yeşil olmasından “cil-ot” da denir ki, hayvan yemi olarak ancak yem darlığı sırasında kullanılır. Kışlık kuru-soğanın baharda cücermesine “soğan cillendi”, tohumdan çıkan ve yeşil iken yenen soğana da “cilek-soğan” denir. Bu bakımdan, “cil” sözünde, koyuyeşil, soğan- yeşili anlamı da vardır).

COŞCU : *Bezirci*. (Metindeki örnek)

“Git *bezirci*'ye, yörü *coşcu-gil*'e (= coşcu-lar'a)”. (Bugün de “zegerek” denilen keten tohumundan yemeklik ve eskiden geceleri evleri aydınlatan “çırak” ve kandilde yakılan yağı çıkaranlara “coşcu/Coşcu” denilmektedir. Çingizlilerden “Cocu-Ulusu”na adını veren “Cocu-Han”ın adı da bu türkçe sözle ilgili olabilir. Bugün Erzurum ve Kars kesimlerinde erkek adı ve lâkabı olarak da “Cocu” adı kullanılmaktadır).

CÜCÜK : *Yavru-kuş*. (Doğrusu, yalnız tavuk ve hindi soyunun yavrusudur. İstanbul ağzındaki “civciv” karşılığıdır. “Cücük-çıkartmak” ve “cücüklemek” sözleri de bundan geliyor).

Ç

ÇABUK : *Çevik*. (“çapuh” biçiminde de söylenir, “acele, evedi” anlamına da kullanılır. Koşmak anlamına “çapmak”tan).

ÇALKAMA : *Ayran*. (Yayıq yayıldıktan sonra yağdan ayrılan “çiğ” veya “yayılmış-yoğurt”tan çıkan ayran değil; yenecek yoğurttan yapılan ve tahta-kaşıkla bir kapta sulandırılarak çalınan sulu-yoğurda “çalkama” denir; yoğrulmuş hamur biçimine giren torba-yoğurdu/süzme-yoğurdu dibi yuvarlak kapta kaşıkla ezerek sulandırılmasına ise “yoğurt-ezmesi” denir. Böylece : “ayran”, “çiğ” süt kaymağı veya yoğurt yayıkta yayılıp yağı alındıktan sonraki “ağartı”dır; “çalkama”, sulandırılmış-yoğurttur; “yoğurd-ezmesi”, daha yağlı olup, ekşisi gitmiş bulunan torba-yoğurdu/süzme-yoğurt’tan özenilerek sulandırılmışısa denir. Atalarsözü : “Yoğurd-ezmek, suda-yüzmek, yazı-yazmak her yiğidin işi değildir”. Çalkama ve yoğurt-ezmesi, “cacık” için kullanılır; “ayran”-dan ise “çökellik/torak/lor” denilen ekşimik yapılır).

ÇAPUT : *Paçavra*. (İlhanlıların “para” olarak bir ara kullandığı resmî damgalı ipekli-kumaş parçasının adı “çaw” ile bu sözün ilgisi olsa gerektir; ikisi de “eng/kumaş-kesiği” ve “çapılmış/basilip damgalanmış” sayılır. İran’da kullanılan “basım-evi/matbaa” anlamındaki “çap-hâne”, ve basma yerine söylenen “çap-etme” deyimini de bizim “çap-ut” ile ilgilidir).

ÇAŞUR : *Sebze*. (Kırda yetişen ve yemeği yapılan “yeşillik”/sebzedir).

ÇATLANGOZ : *Hindiba otu*. (Buna “hıra-çiçeği” de denir. Çiçeği yakılarak saklanan kömürü tereyağ ile veya yoğurt kaymağı ile yoğrulup kel-yarasına sürülünce iyileştirirse de, yerinde yara izi kahr. Köylülerin başlıca kocakarı-dermanlarındandır).

ÇATUP HAZIRLADIM : *Ocağı yakmağa derler*. (“Çatmak”, ocak veya tandırda odunları veya tezeği dikine tutarak başlarını çatıp bitiş-tirmeye ve önüne tutuşturacak çıra veya odun-uçlarını hemen tutuşacak biçimde yerleştirmeye denir. Evin “çatı”sı ve erlerin “tüfek-çatması”, başa örtülen ve dik duran örtü “çatki” da bu sözün köklerini görmekteyiz. “Çatma-kaş”/kaşları bitişik sözünde de bu anlamı buluyoruz).

ÇAYGARA : *Küçük-ırmak*. (“Çay”ın küçüğüne denir ki, yazın kurak havalarda kuruyabilir. “Çaykara” biçiminde de söylenir. Bayburt-Rize arasındaki “Çaykara” ilçeciği de adını bundan almıştır).

ÇAY-KIRAĞI : (Akar) *su - kenarı*. (“Çay”, ırmak anlamına ve ondan küçük akar-sudur. Kars-çayı, Arpa-çayı, Tortum-çayı gibi. Çoruk ve Kür ile Aras ve Fırat “ırmak”tır. Farsça “kenâr” yerine halkımız türkçe “kırak” sözünü kullanır. Mecazlı olarak, İstanbul’un “taşra”

Orta-Anadolu'nun "yaban" deyimi yerine, dışarıdan gelme kimseler için de "kıraklı/kıraktan" denilmektedir. Bazen : "kırağa gitme" deyimindeki gibi, "ırak/uzak" ve "öte" anlamına da kullanılır. Deniz kıyısı için "yalı"/sevahil ve "kıyı" sözleri kullanılır).

ÇEGİL : *Tarlanın taşını cem'etmek.* (Tarlaların içindeki taşlar, ekin "kara-yaprak" olup bir karış boyunca uzayınca, bütün ev halkı ve bazen "imeci" yoluyla yakınlar ve komşular —kadınlı erkekli— arabalarla ve günlük yiyecekleriyle tarlalara gidip, tırpan veya orağa dokunacak taşları toplayıp, tarla içerisinde öbek öbek yığarlar. Bu işe "çegil-etme", yapılan ufak taş yığınlarına da "çegil" denir. Bunun, su boylarında ve deniz kıyısındaki "çakıl" denilen taşların adı ile ilgisi vardır. İşini bilen çiftçiler, eğer tarla kendi tapusu ise, her yıl yenilenen bu "çegil-etme" işi yerine, biçinden sonra çoluk çocukla bu yüzlerce arabalık çegil-taşlarını tarla dışına çıkarttırır ve "çegil-etme" yükünden kurtulurlar).

ÇEKEM : *Bir yakacak ot.* ("Geven" gibi tandır ve ocakta, sobada yakılır).

ÇEKMAN : *Çepkân.* ("Yelek" üzerine giyilen dar kollu, yakası çapraz kavuşan çepken. Kürtler ve Ermeniler buna türkçeden alarak "şepik" diyorlar.)

ÇELPEŞİK : *Çamurlu yol.* (Koşuntulu olarak "çamır-çelpeşik" bir arada söylenir. "Çelpeşik", yollarda topuğu geçmeyen ince ve kaypak çamur'a; "çamur" ise, daha derin gömülen ve yapı/duvar veya kerpiç için karılıp yığın yapılan soyuna denir).

ÇEPİK : (Kulplu) *ufak sepet.* (Yemiş veya domates gibi kolay ezilebilen sebzeler doldurulunca, buna "seklem" denir).

ÇEREN - PEREN : *Pek fena yazı.* (Okunması güç ve bozuk yazı).

ÇERGEBÂZ : *Tava-ciğeri.* ("Cerge/çerge", yanları açık iki direkli çadır, bir soy "alaçuk" demek ise de, bu deyim Kürtlerin "karaciğer" yerine kullandığı "çerge" ile ilgisi vardır; sonundaki "bâz", farsça pişik-pişiren anlamına "pâz/pez" den geliyor).

ÇERMİK : *Ilıca.* (Hem soğuk, hem sıcak olarak yeraltından gelen madenli su kaynağına, kaplıca denir. Ermenicede "cermug/çermük" biçiminde de görülen bu sözün, yunanca "termik" ile ilgisi olduğunu da söylerler. Halk ağzında, dereboylarında veya kayalıktan çıkan karasu/kışın kolay donmayan su sızıntısına "çerme" dendiğine göre, "çermik/çermük"ün türkçe/eski-türkman ağzınca olması da mümkündür).

ÇIRA : *Mum ve kandil.* (Ayrıca, yağlı oduna da “çıra” denir).

ÇİĞİD : *Çekirdek.* (“çigit” biçiminde de söylenir).

ÇİL-TAMAS : *Erik.* (“Tamas-Eriği” de denilen ve iyisi Tortum ile Peterek/Livana derelerinden gelen ufak benekli eriğe denir. Baştaki “çil”, benek ve çiçekbozuğu anlamına türkçedir; iki renkli/ak ve kara tüğlü tavuğa da “çil-tavuk” denir. Saçın yarısına ak düşünce “çal-baş”, yarı-ağarmış olma haline “çallanma” denilmesi de bu “çil” ile ilgili olsa gerektir. “Tamas” ise, bu soy eriğin yetiştiği köy veya bölgenin adından kalmış olmalı. Erzurum ile Kars’ta “Tamas-Eriği” ve bundan yapılmış bestil gibi kullanılan ezme bastığı “Tamas-Eşkisi”/Ekşisi, makbuldür).

ÇİMEK : *Gusl-edelim.* (Metinde) “*Gusl-edelim : gel çimek.*” (Erzurum ve bütün Doğu-Anadolu’da, insanın gövdesini bütün yumasına, banyo veya gusul etmesine “çimmek”, elin ve yüzün suda temizlenmesine “yumak”, çamaşırın suda temizlenmesine “yıkamak/yeykhamak”, kapların su ile temizlenmesine “durulamak” denir. At ve koyunların, sığırların akarsu veya gölde yıkanmasına da “çimdirmek” deniyor. Erzurum ile çevresinde suya dalıp gömülmeye denilen “cummak”, “suda-cummak” sözü ile bu “çimmek”in ilgisi olsa gerektir).

ÇİNİ : *Toprak çanak.* (Bütün porselen yemek ve çay-kahve takımına da “çini”, “çini-tabak” denilmektedir).

ÇİRDEK : *Desti.* (Bu sözün ermenice “*eur/çur*”=su adından çıktığı söyleniyorsa da, işin doğrusunu bulmak gerek).

ÇOMU : *Peynirin ekşi suyun def’a süzüp kaynatup* (alman ekşimik gibi) *hâsılı.* (Daha çok yoksul kimseler, çalıştıkları kapılardan, çoğu sığırlara içirilen veya köpek yalağına dökülen peynir-suyu veya “torak”/“çökelek” çıkarılmış kaynamış ayran kalıntısını evlerine götürerek yeniden kaynatıp kursak-mayası ile bir daha çökerterek kazeinini çıkarırlar ki, pek yavan/yağsız olan bu ekşimik gibi nesneye “çomu” denir).

ÇOR : *Maraz.* (Daha çok salgın hayvan hastalığına Erzurum ile çevresinde “çor”, Çıldır ile daha doğusundaki Karapapak ve Terekemeler’de “çer” deniyor. “Çor-değmiş” insan ve hayvan, kesik kesik öksürür ve sonunda bu yüzden ölür. Dilimizdeki bozuk ve ezik anlamlarındaki “çürük” sözüyle ilgisi olsa gerektir).

ÇÖKELEK : *Peynirin ekşi-suyun def’a süzüp kaynadup* (alman) *hâsılı.* (Yukarıda anlatılan “çomu”ya göre yağlı olur. Kürtler, çok eski bir türkçeden kalma peynir anlamına buna “torak” diyorlar; “lor”

ve “çökellik” de denir. Mayanın ekşitmesiyle yayık-ayranı veya “şüşük/-şüşük” denilen peynir-suyu kaynatılıp çöktürüldüğü için, bu adın verildiği görülüyor. “Tortu” sözümden gelen “torak” adında da bu anlamı buluyoruz).

ÇÖPÜR : *Kaba tütün-kâğıdı*. (Aslında, çiçek/çil-bozuğu erkek yüzü —ki sakalı ve bıyığı sert ve eğri-büğürlü olur— ile, taraktan geçen ve böylece süzölmüş olan yügnün geride kalan kaba ve pütürlü soyuna “çöpür” denir. “Çöpür-adam”, çöpür-çorap”, “çöpür-yolluk/kilim” adlarında da geçer). Dilimizdeki bir işe yaramaz ve atılacak nesne anlamındaki “çöp” sözü ile bu “çöpür”ün ilgisi olsa gerek. “Çopur” biçiminde de söylenir).

ÇUL : *Haşa*. (Atm “eğer-örtüsü” değil, bütün gövdesini kaplıyacak biçimde terli iken örtülen kıldan veya yünden at-örtüsüne “çul” denir. Keçikıldan yapıma ev sergisine de bu ad verilir. Koşuntulu olarak “çul-çaput/çapıt” bir arada söylenir).

D

DADAŞ : *Karındaş* (tı ile yazılıdır). (Aslında, “ağabeğ”, “büyük-kardaş” ve Aydın-İzmir çevresindeki “efe”, Diyarbakır’daki “keke” ve Elâzığdaki “gako”, Karapapak ile Terekemelerdeki “kağa” anlamına kullanılır. Baba, dede, dayı, amuca gibi saygı gösterilmesi gereken erkeklerden başka, sayılan erkeklere aile arasında “ağabeğ” anlamına ve “efe” yerine hem “dadaş” hem de “dada”; Ardahan-Ahıska ve Artvin’de “dadah/dadali” denilmektedir. “Dadaş”, Doğu-Anadolu ve Azerbaycan’da erkek adı olarak da kullanılır. Büyük, ulu kişi anlamındaki “dede/-dada” sözümden ilgili olduğu anlaşılıyor. Gürcücede dahi “dada”, büyük, ulu anlamına gelir. Atalarsözü : “Erzurum’un dadaşı, Kars’ın lavaşı adlım /nâmdar, meşhur/ olur”).

DÂİRE : *Medrese*. (Okumuş ağzına göredir. Metindeki örnek :) “*Dâire dese meâli medrese + Bir oda’dır kasdı medrese dese.*”

DAL : *Arkada iki küreğin ara yeri*. (Ağacın gövdesinden çıkan kollara da “dal” denir. Burada, sırt, arka anlamıdır. “Arka yer, تنها, kuytu bucak” anlamındaki “dalda” sözü ile de ilgilidir. Atalarsözü : “Garibin karnıma vurmuşlar, vay dalım demiş”, yani eğer dalım /arkam olsaydı benim karnıma vuramazdınız).

DALDALANDIM : *Hıfz-oldum*. (“Dalda” yere sığındım veya birisinden esirgeme ve koruma görerek arka landım demektir. Atalarsözü :

“Bir kuş bir çalıya daldalanır”; “daldalanma tilkiye, koy yesin aslan seni”).

DAM : *Ev.* (“Doñuz-damı”, bostan kulubesi).

DANHA : *Sermaye* (tı ile yazılı). (Aslı, “tanha/Tanka” olacak ki, eski türkçede “para, nakıd” anlamına gelir ve Selçuklular çağında “tenge” biçiminde de kullanılıyordu. Rusçadaki “para” anlamına “tenge”, Altınordu’dan geçmedir. Ermeniceye de “dang” biçiminde geçmiştir. Erzurum’da ancak yaşlılar, mecazen “sermaye” anlamına : “buna danha gerek danha” derler).

DAVAR : *Koyun.* (Eski türkçede “tavar”, bütün etlik ve yük hayvanına denirdi. Bugün de Erzurum’da kasaplar “davar-eti” derken, “koyuneti”ni söylerler).

DEENİ : *Biri benzer.* (Burada yazar, biraz yanılmıştır : sözün aslı “de’eni/deñli” olup, “kadar, mıkdar” anlamıdır. Hareketsiz ve “denî” biçiminde yazılmıştır. Söz arasında “o deeni benzir ki” = o kadar benziyor ki veya : “bu deeni adam görmedim” = bu çeşit/falan tipe benzeyen/kişi görmedim denilirken, yazarın verdiği anlama yaklaşmış oluyor. “Deñli” sözünde “ñ” sesi eriyip “e’e/ee” olmuş — “Tañrı/Taarı”, “añlama/aanama”, “diñleme/diğneme” deki gibi— ve “I” de yerini “n”ye bırakmıştır.

DERMAN : *İlâc etmek.* (Farsça olan bu sözün türkçesi, bilindiği gibi “em”dir.)

DINAZA-ALMA : *İstihzâ* (etme). (“Dınaz-etmek” de denir. Arapça “her kesle eğlenen, alay eden” anlamındaki “tannâz” sözünden bozma “dınaz” ile “alma” fiili birleştirilmiş oluyor).

DIRIŞ (Doğrusu: DIRÉŞ) :

DIŞDIR :

DIRNİK : (her üçü de) *Delî meşreb kimse.* (Her üçü de argo dilindedir).

DİNGE : *Bir acîb büyük baş adı.* (Yalnız gelin ve yaşlı kadınların —genç ve ere varmamış kızların değil— tepelerine küçük kasnak geçirilmiş fes veya çapraz sırmarak dik/sertçe durması sağlanmış küçük hamam-tası biçiminde bir keçe-külâh koyup, üzerini para, pul ve boncuklarla süsledikleri, ipekli = valalar başörtüsü veya tülbaşörtüsü = leçekler ile donattıkları gösterişli başlığa türkçe “dinge”, kürtçe —arapça “kâfiye”den bozma olarak— “kofi” veya “kofik” denir. Bu

“dinge”nin önüne ve yanlarına altın dikmek gelenektir. Köylerde, yalnızca dolaşan kadınların bir kazan büyüklüğündeki “dinge”sinde 3-5 bin liralık altın bulunduğu görülür. Bir kız, gelin olup “cığa”/gelintacı takındıktan sonra “dinge” kullanabilir ve kullanması gerekli görülür).

DİP : *Pancar*. (Pazı denilen yapraklarından aş/çorba ve sarma/dolma yapılan pancarın ak veya vişne-kırı rengindeki köküne denir, ki bir adı da “kocabaş”tır).

DOLAP : *Pencere içi*. (Daha doğrusu, evlerde ve en çok odalardaki “sağır-pencere”/dışarıya açılmayan pencere yeri ve duvardaki “gömmel dolap” için söylenir).

DÜNEGİN : *Geçen gün*. (Burada da yazar yanılmıştır : “Dünegin”, dün, dünkü gün anlamına söylenir. “Dün-gün” sözünden gelmedir. Dünden önceki geçmiş güne de “öteğin” derler ki, “öte-gün”den gelir).

DÜY (doğrusu : **DÜĞ**) : *Bağla*. (Bir “emir” olan bu söz, “düglemek” yani düğüm yaparak bağlamak fiilinin köküdür. Dede-Korkut Kitabında da : “Bıyığını eñsesinde üç kez dügen + Bıyığı-Kanlı Bogduz-Aman” adlı çok yiğit bir Taş-Oğuz hanedanı kütüğünde bu sözü görüyoruz).

E

ECİK : *Kasık*. (“Ecik”, kasığın kavuşak yeri üzerindeki bez/bezeler bulunan kesimidir).

EFE : *Baba demek ammâ Efendizâdeler söyler*. (Eski bir Türk geleneğine göre kadınlar hiçbir zaman kocalarını adı ile çağırıp anmazlar : “bizimki”, “uşakların/çocukların babası”, “ağa”, “efendi”, “beg”, “bizim herif” gibi sözlerle seslenir ve anarlar. Okumuş kişileri de karıları “efendi” diye çağırdığından, dili yeni açılan çocuklar bunu “efe” diye söyler ve büyüyünce de böyle anarlar. Yazarın verdiği karşılık çok yerindedir. Köylüler bunu bilmezler).

EĞLEN-SEKİLEN : *Dincel bir mehil diñlen biraz*. (Metinde:). “Eğlen-sekilen deme, dincel bir mehil diñlen biraz”. (“Eğlen”, dur, bekle anlamına geçer. “Sekilen” de, “sekide otur” demektir. Yazar, arüzölçüsüne uyarak “dincel”i “deme”den sonraya almışa benziyor; çünkü “dincel” sözü Erzurum ağzıdır ve karşılığında “dinleñ” gösterilmiştir. Eskiden şehirde de çok görülen ve bugün köylerde çok bulunan altı/döşemesi taştan, topraktan veya tahtalı odalarda, ayrıca ocak ile kapının bulunduğu duvarlar dışındaki iki yanda kalan duvara bitişik iki

geçeli “seki” denilen tahtadan oturacak ve yatak serilecek bölme bulunurdu. Sandalyaya ihtiyaç olmadan burada, bacaklar aşağı sarkıtılarak rahatça oturulur. “Sekilenme” de, burada oturmaya denir).

ELİMDEN GELMEZ : *Başım çıkmaz*. (İstenen işi yapamam yerinde söylenir. Başkası için : “elinden gelmez” denir ki, başaramaz, beceremez yerinde söylenir).

EMİ : *Amuca*. (Bu söz arapça “‘amm” sözünden bozmadır; türkçesi, bugün Kürtler ile Altaylılarda kullanıldığı gibi “aba/abağa/apa/apo”dur).

ENGEZ : *Âlet*. (Mecazen “engezlemek”, dövmek, kıyasıya vurmak).

ENİK : *Yavru kelb*. (Arslan, kurt, kedi ve tilki gibi et yiyen yırtıcı ve evcil hayvanların yavrusuna denir. Ayı yavrusuna ise “balak/palak/palah” adı verilir. Köroğlu türkülerinde de geçen bir atalarsözü : “Tilki enigi kurd olmaz + Gene kurd-oğlu kurt gerek”).

ENİŞTE : *Dâmâd*. (Bilindiği gibi, “dâmâd” sözü farsçadan dilimize girmiştir. Erzurum ve çevresinde “dâmâd” ve “enişte” sözleri karşılığında yalnız “enişte”, Karapapak ve Iğdırlılar ile Azerbaycan’da “yezne” denir. Seyrek olarak Erzurum’da tam “dâmâd” karşılığında “güvegi” de kullanılır. “Gelin”in eşine “güvegi” denilmesi ise, çok yaygındır).

ERİNMEK : *Tekâsül eylemek*. (“Üşenmek” de bu anlama kullanılır. Atalarsözü : “Çağırılan yere erinme, çağırılmıyan yere yerinme”).

EŞEK : *Puluk* (kotan) *oku*. (Tarlayı eştığı için böyle deniliyor).

EŞİK : *Kapu önü*. (Kapu eşiği dışındaki ev yakını, hattâ büsbütün dışarı ve sokak anlamına da kullanılır).

ETEK : *Peştemal*.

EVELİK : *Sebzeden mülhiyyeye benzer bir ot*. (Yaprakları pazı yaprağını andırır, özekli ve kamış-süpürge tohumuna benzer tohumu olan, haşlaması yumurta ve pirinçle pişirilip yenen, ayrıca yaprağı sarma/dolma için kullanılan bir kır yeşilliğidir, ki iyisi örenlerde yetişir.)

EVSENE : *Deli şaşkın kişi*. (Pek beceriksiz, elinden hiçbir iş gelmeyen çocuk ve büyükler için de söylenir. Farsça “efsâne” sözü ile ilgisi olabilir. “Evsene” kişilerden başkalarına hiçbir kötülük dokunmaz).

EVŞAN : *Tebevül etme*. (Bu söz, büyükler için söylenir. Çocuklar için “çiş”, insan ve hayvan için genel olarak “işek”, “südük” erkekler için “evşan-etmek” denilir. Kadınlar “su-üstüne çıkma” derler. “Evşan”

sözünün aslında “avşan” olduğu, bunun da “avuçdolusu” anlamına gelen sağılan koyun ve keçi memesinin iri soyu “avşar” ile ilgisi bulunduğu düşünülebilir).

EZE : *Vâlîde hemşiresi teyze*. (“Teyze” sözünü bazı yerlerde “Tiyeye” diye de söylerler ki, her ikisi de “Tayı/Dayı-Eze”den geliyor. Bu bakımdan Erzurum ile çevresindeki “eze” sözü, çok dikkate değer).

F

FENİK(ME) : *Havf-etme*. (Daha doğrusu “fenikme”, telâşlanma, ansızın karşılaşılan bir olay karşısında şaşırıp eli-ayağı dolaşma, şaşkın şaşkın davranma demektir. Ashının, Acaralıların dediği gibi “penikme” olduğunu sanıyoruz).

FIRIŞ : *Deli meşreb kimse*. (Kafasında yellere esen anlamına, yel sesi ile “fırış” argo olarak söylenir).

FIRTİK : *Sümüük*. (Daha çok çocukların burun akıntısına denir. Eli kazanç tutmayan çocuk yaşına yakın delikanlı evlenmeye kalkışınca onu beğenmeyen kız veya kızlar : “burnu-firtıklı” diye alay ederler).

G

GEÇKİN : *Sözü dinlenir adam*. (“Yaşı geçkin” deyiminin kısaltılmış biçimidir).

GEDEK : *Malak*.

GEL DAHA YARAK YİYEK : *Gel de kesüp yiyelim* (karpuz için söylenmiştir). (Burada gülmek için örnek verilen “yarak”, “yaralım, keselim” yerine söylenir, ki “yarağın” biçiminde de denilir).

GENDİME : *Bulgur*. (Doğrusu, “yarma” da denilen suda haşlanmış ve kabuğu taş-dibekte dövülerek çıkarılmış buğdaydır ki eldeğirmeninde çekilerek bundan “haşıl” yapılır; değirmende çekilmeyeni de “aş”a/çorbaya katılır. Bu söz, farsçadaki “buğday” anlamına gelen “gendüm”den bozmadır).

GEVEN : (yakacak olarak kullanılan) *diken*.

GEZEN-GEVİ : *Kudret-helvası*

GEZEK : *Mer'a*. (Bugün de “otlak” anlamına söylenir).

GIDİK : *Keçi oğlağı*. (Bu ad, keçi ile oğlağının “gıdı-gıdı” diye çağırılması yüzünden verilmiştir).

GOD : (tı ile yazılı) “Somar olmuş kile, hem rub'unun rub'una der (ler). (Yani, 16 God = 1 Somar sayılır, bunun dörttebirinin dörtte birine/Somarın onaltıda birine de “God” derler. -Akkoyunlular ve

öncesinden kalma bir yerli tahıl ölçüsüdür : Buğdayı 20, arpası hemen hemen 15-16 kilo gelir. İnanışa göre, “eski Uğuzlar’ın kafatası bir god tahıl almış”. Halk arasında, çok iri başlı/makrosefal çocuklara da “god-baş” denilir).

GOR : *Mezar*. (Farsçada da görülen “gûr” = kabir, sin sözüdür. Eskiden künbetli ve ziyaret sayılan atalar kabrine “Gorhana” denirdi. Andedilirken bugün de Erzurum ve çevresinde : “Babamın goru hakkı-gün” ve ata-dededen komşu evler halkı aralarında konuşurken : “biz gor-komşusuyuz”, “gorlar hatırı vardır”, denir. Bunun öz türkçesi “sin”dir).

GÖG - GEÇEMAN : *Kertenkele*. (Doğrusu, kırlarda görülen gök-yeşil ve irice zehirli “kestenkele”/kertenkeledir. Bugün “gögeçmen” deniyor).

GÖZE : *Su çıkan yer yani kaynak*. (Arapçadaki “’ayn” ve farsçanın “çeşme” karşılığı olarak “göz” sözünden yapılmış güzel ve yaygın bir söz olup, “pungar” ve “bulak” da bu anlamda kullanılır. Mecazen herbir işin veya nesnenin kaynağı, doğuşu anlamına dahi söylenir).

GUZİK : *Kanbur*. (Deve hörgücüne de denir.)

GÜÇ : *Çetin*. (Bilindiği gibi, “çetin” farsçadır. “Güç” ise türkçe olup, hem “kuvvet”, hem de “müskil, çetin” anlamında kullanılır).

GÜVEÇ : *Çölmek*. (İçi “şirli”/sırlı olup, hem küçük ve enlilerinde yemek pişirilir, hem de küp biçiminde olan ve küpten küçüklerine de kışlık yağ peynir, turşu gibi yiyecekler konur).

H

HACAT : *Âlet*. (Arapça, gerekli nesne, ihtiyaç duyulan anlamındaki “Hâcet” sözünden geliyor).

HAYVANI - GÖRMEK : *Tımar eylemek*. (Buradaki”, “görmek”, bakım ve “tumar/tımar” -etme anlamında kullanılmıştır ki, yerindedir. Yaraya ve hayvana bakıp temizleme anlamındaki “tumar”a da “tumar” deniliyor).

HE Mİ? : *Öyle mi deyü sual etmek*. (“He”, evet, vardır anlamına kullanılıyor. Atalarsözü, birşey sorulunca: “ya he, ya yok demeli”).

HEBEŞ : *Eşki aş*.

HELEBİ : *Arşun*. (Yalnız dokuma/kumaş ölçüsünün adı olarak söylenir. Yapı-Arşını başkadır. “Halep” şehri adı ile ilgili olacak).

HENEK : *Cilve*. (Doğrusu, “şaka, lâtife”dir. “Heneklik” etme, şakalaşma yerinde söylenir. Atalarsözü : “Gördün henek, görmedin gerçek” : eli-eğri /hırsız kimseler için söylenir).

HERK : *Nadas*. (Biçilmiş tarla bir kış yattıktan sonra, Haziran-Temmuzdaki “Kotan-Ayı” sırasında kotana-vurulur/pullukla sürülür ve dinlenmeye bırakılır. Ertesi yıl ekilir. İşte buna “herk-etme” ve ekine hazır dinlenmiş tarlaya da (“herk/herik” denir. Atalarsözü : “Ya herk et, ya terk et (çiftçiliği bırak)”, “ekersin herki, giyersin kürkü”; bunun tersi, yaz-sonu ve güz-başında biçilmiş tarlayı/“hozan”ı üstüste üç-dört ilkbaharda ekmektir ki, verimi az olur. Buna da : “Ekersin hozan, olursun hızan (yoksul)” atalarsözü söylenerek, “herk”in değeri ve gerekliliği belirtilir. Herk edilen tarla bir yıl ekilince ertesi yıl, “her-kayağı” diye anılır).

HERÜSE : *Keşkek*. (“Herise” biçiminde de söylenir. Döğme-buğday/“yarma” ve et ile yapılır).

HEZERTERİ : *Anıson* (anason).

HODAK : *Çift süren hizmetkâr*. (Bunda da yazar, azıcık yanılmıştır : “Kotan-Ayı”nda 12 veya daha yukarı sayıda (sonu 24) çift manda ve öküz ile “herk” için kotan sürülürken, ellerinde uzun ve sağlam çubuk bulundurulan 8-10-14 yaşlarındaki çocuklar boyunduruğa bindirilip ters oturtulur ve önündeki ile ardındaki iki çift öküzü birden çubuklayıp yürütür. İşte bu kotan-çocukları, kotanın süren demiri/kılıhını ayarlayıp kolunu bastıran “maçkal” denilen güçlü kişinin işaretiyle hep bir ağızdan “hoo” diye öküzlerini çubukladıklarından, bu gibi çocuklara “hodak”/ho-diyen adı verilir. Bunlar “çubukçu”dur, “çift”e elleri değmez. Hodakların korolu türküsüne “horavel” denir).

HORAVEL : (metinde) “*Horavel, oranlama hem martaba + Saçma sohbetler bütün kaba saba*. “(Doğrusu, “hodak” sözünü açıklarken dediğimiz gibi, “hodakların kotan-türküsü”ne denir)³.

HÖCRE/HÜCRE : *Oyma ve medine*. (Duvarlardaki küçük mihrap gibi oyuk yerlere denir ki, ağız açık dolapçık gibi kullanılır).

H

HARMAN-GEMİ : *Dögen*. (Doğruca “gem” de denir. Tek yahut çift tahtadan yapılarak altına keskin çakmaktaşı, devegözü taşı ve öküz nahı parçası çakılarak “sap” denilen kuru ekin yığını üzerinde öküz, manda veya at koşularak sürülür).

³ “*Horavel*” ile “*Karavel*” deyimleri için bak. Kırzioğlu, “Halk Edebiyatı Deyimlerimiz”, TÜRK DİLİ, (Mart 1962) Sayı 126, s. 350; (Ekim 1962) Sayı 133, s. 65-66.

ĦARMUT : *Sıcak suyu soğuk su ile ılıştırmak.* (Türkçe “karmak” sözünden yapılmıştır; “Ħarmıt” da denir; karılmış, karışık anlamına gelen “maĦlût” yerinde de söylenir. İki soy suyu karıştırmaya “Ħarmutlama”, arpa ile buğdayı karıştırıp öğütmeye de “kerdige” deniyor. Şiirin iki dilde söylenen “mülemma” biçimine de “karmutlama/Ħarmutlama” denilmektedir).

ĦARTI : *Maşlak.*

ĦAŞIL : *Bulgur lapası.* (Pek bol erimiş-yağ ve arkasından kaynamış süt ile yenir. Bulgurdan değil, “yarma” denen kaynatılmış buğdayın kabuğu/kepeği çıkarılmışı eldeğirmeninde bulgurdan ince çekilerek alınan öğütülmüşünden veya “kavut” denilen kavrulmuş buğday unundan yapılır. Bu ikincisine “kavut-Ħaşılı” denilir ki, önü bol yağla ve sonu pekmezle yenir. Tarladaki kotancılara verilen “kotan-Ħaşılı” ünlüdür : bir kazan Ħaşıl’a dörttebiri kadar sarı/sadeyağ ve dörtteüçü nisbetinde de kaynamış süt katılarak yenir. Bu Ħaşıl ile “Ħingel”, “sultanî-yemek”lerden sayıldığından, bunlardan birisinin yanı sıra başka yemek yenilmez; çünkü çok yedirici ve doyurucudur).

ĦAVZUL : *Kömürtozu.*

ĦETİRCEK : *Üçköşe tandır temürü.* (Tandır ve ocakların üzrine, kazan, tencere veya güveç/çömlek gibi pişip ısınacak nesnelere bulunan kapları tutan T harfi biçiminde demir ızkaradır).

ĦİLLİK : *Çoban-kürkü.* (Yalnız boyun yeri oyuk ve önü yarık olan keçeden yapılma kepenek).

ĦİR : *İş.* (Dilimizdeki “oğru” anlamına “Ħırsuz/Ħırsız” sözü bundan çıkmış olsa gerektir. Erzurum ve çevresinde, uğurlu ve kimseye zararı dokunmayan kimse için “Ħırlı”, oğru ve çalıp çırpan “Ħırsız” a da “Ħırhız” deniyor).

ĦİRİLTİ - EYLEMEK : *Ma'reke olması.* (İstanbul ağzımızdaki “Ħır-çıkarmak”, birbiriyle gürültü ve patırtı edip çekişmek yerine söylenir).

ĦİNGEL : *Makarina yemeği.* (Bunda da yazar yanılmıştır : Taze ev-makarnasına “kesme” ve kurutulmuşuna “erişte” denir. “Ħingel” /Ħıngal ise, tatarböreğinin peynir veya yoğurtla yenen soyudur. Etli olursa “etli-Ħingel” /mantı denir. Köylerde eskiden her Ħingel pişirilişinde tahta veya çubuktan “çatal” yapılarak herkese verilir ve kullanıldıktan sonra atılırdı).

ĦORUM : *Demet.* (Ot ve ekinin bir kucak dolusunca olanına denir. Çayır ve tarlada biçincilerin ardısıra, önü meşin kaplı şalvar giyinmiş olan “Ħorumcu”lar, ot veya ekini “Ħorumlar” ve “Ħorum” denilen yumak gibi bükülüp bağlanan bohçaya benzer yığincıkları yaparlar. Acıkmiş manda ve öküzlerin çayır veya kırdan tutam tutam otu büküp kopararak yemesine de “Ħorumlamak” deniyor. Atalarsözü : “Falancanın ağzını bir Ħorum-ot tutmaz”; geçim kaygusu bilmeyen çocuklara imrenen büyüklerin söylediği : “Dünya yansa, bir Ħorum-otu yanmaz”).

I

İLĦİ : *Sürü.* (Doğrusu, at-sürüsü, yıldı. Başboş otlayan yıldıyı, at-çobanı değil, “yıldıbaşı-aygır” korur. Kurt ve hırsız, korkudan gece bile yıldıya yanaşamaz. Tayları ortaya alarak başları taylara doğru ve tekme için ayakları dışarıya gelerek halka olan atlar, kendilerini korurlar. Aygıra binen bir yolcunun yıldı yanından geçmesi, “yıldıbaşı-aygır”ın kapıp tepmesi yüzünden korkuludur. Baharda kırlara salıverilen ilĦı/-yıldı, ancak kar yağınca içeri alınır).

İRBİK : *İbrık.* (Metin) “*Leğen, ibrik getir : teşt ile urbık ilet.*”

İŞKİN. (Kırdan yetişen) *Sebze.* (Ekşimsi olur, soyulup yenir).

İ

İBRİŞİM : *İplik.*

İÇLİK : *Kısa entari.* (“İşlik” de denen ve çamaşır üzerine giyilip, dıştan ayrıca üzerine bir “dışarılık” giyinen nesne. Kadın ve erkeklerin “içlik/işlik”i ayrı ayırır).

İLET : *Getir.*

İLİCE : *Çermik.* (Sıcak kaplıca, ılıca).

İP : *Şerit.*

K

KABALAK : *Kuklete* (Kukuleta) *başlık.* (Ak, kara veya boz yönden dokunmuş ve uzun kollu olur, ki kışın baş-kulak ve boynu güzelce sarıp sıcak tutar. Eski Alban/Aran/Şirvan başkendi “Kabalak/Kabala” ve dilimizdeki “pazar, pazarlık, götürü alış-veriş” anlamındaki “kabala(k)” ile ilgilidir).

KABAN : *Pek fena uçurum olan yol.* (Taşlık ve balkanlılık yamaç yere denir. “Keban” ilçemizin adı da bundan geliyor. “Kapan” ve “Ħapan” biçiminde bile söylenir. Ermenicede de yaygındır).

KADAÑ - ALSUN : *Feda olsun.* (Buradaki “kada”, arapça “kazâ” dan geliyor).

KADA(MAK) : *Tamir eylemek.* (Kabaca yamamaya “kadamak”, giyim ve örtülerin, bakır eşyanın yamasına “kadak” denir. Yazarın aldığı “kada” bir “emir” halidir, ki düzeltildi. Bundan: pürüz, engel, yasak anlamına gelen “kadağa” sözü de çıkmıştır).

KÂHAN : *Tarlanın otunu yolma.* (Bu da hizmetkâr ağzından geçme bir ermenice sözdür. Tarlada, bostanda yabancı ve zararlı otlara denir; bunları ayıklamaya da “kâhan-etme” adı verilir).

KAKA : *Çocuk aldatmak için yemiş.* (Çocuk dilince olan bu söz çok yaygın olup “gaga” biçiminde söylenir, ki kuru-yemişin türkçe adı “kak”tan gelse gerektir).

KAKALA : *Bir nev’i etmek.* (Tandırdı “lavaş” denilen ince ve uzun ekmekten sonra pişirilen kalınca değirmi ve bazen ortası açık/delik ekmeğe denir ve “gagala” biçiminde söylenir. Kolay kurumadığından yolculukta tercih edilir).

KALA : *Hazır eyle ocağı demek.* (Düzgünce üstüste yığmak, çatarak veya bozulup yıkılmıyacak biçimde örerek odun, tezek veya taş gibi nesnelere yığmaya “kalamak”, böyle yığınları “kalak” deniyor. Bundan alınarak : tandırı-kalamak, ocağı-kalamak sözleri de, yakacağı tutuşacak biçimde düzgünce yerleştirmek anlamına kullanılır. Yazarın verdiği örnek, “kalamak”tan “emir”dir. Eski-Oğuzcadan gelen bu sözden —Dede-Korkut Kitabındaki başkent “Ağca-Kalac(k)” adındaki gibi— hisarlı şehir anlamına “kalak” deyimi çıkmıştır, ki ermeniceye “Kağak” ve gürcüceye “Kalaki” biçiminde geçmiştir).

KA(L)PAK : *Serpuş.* (Kuzu derisinden olanına “kalpak”, koyun derisinden yapılan ve yoksulların kullandığına da “papak” deniyor. Yazar. “L” sesini unutarak yazmış; düzeltildi. 1908 Meşrutiyetini İlanımız üzerine Bosna ile Hersek’i Viyana’ya resmen bağladığını bildiren Avusturya’ya boykot yerinde onlardan satın alınan makbul boyalı ve “kalıplı--fes” giyilmemesi üzerine, bizde 1925 Şapka Giyimine değin “kalpak” giyinmek çok yayılmıştı. 1908’den önceleri yurdumuzdaki Kırmıhlar ile Kafkasya göçmenlerinde bu başlık vardı).

KALIP-İŞİ : *Hâlis-tezek.* (Kerpiç gibi kalıptan geçirilerek kurutulmuş sığır tezeğine denir. Düz yere yayılıp loğ-taşı ile basılıp belle kesilene “basma”, koyununkine “kerme”, emekle yapılan veya yabancı derlenen bütün hayvan tersinden yakacağa “sorkun” deniyor).

KARACAOĞLAN : *Ocak - temürü*. (Mecazlı olarak bu adın verildiği bellidir. Büyüğüne “hetircek” deniyor).

KARA-DÜZEN : *Ârifane öğrenme*. (Doğrusu, kaba-saba iş takımı, pek inceliğini bilmeden pratik olarak yapılan zanaat).

KARA-KURA : (Uykuda) *ağırlık basmak*. (Çok yemek yedikten sonra sindirmeden dolu mideyle yatınca görülen korkunç rüya, kâbusa “kara-kura bastı” denir ki, şamanlıkta bir tabiat tanrısı adından kalmış olsa gerektir. Lohusaların sıkılmasına da “al-bastı” denilmesi bu eski dinin izidir. Tekbaşına “kura”, hileci, sözüne güvenilmez anlamına sıfat olarak söylenir : “falanca çok kura adamdır” gibi).

KARIN : *İşkenbe*. (Farsça olan “şikenbe” /işkenbe yerine halkımız bu türkçe sözü kullanır. “Karm-kebabı” tandırda yapılır).

KARİB : *Müsafir*. (Arapça “yabancı, görülmedik” “anlamındaki “garib”den bozmadır. Yabancı veya dışarıdan gelme kimse için de “garib adam” denir ve iftar sofrası ile bayram yemeklerine çağırılması çok sevap sayılır. Bunun gibi “Garib-İgit” deyimi de, böyle gençleri anlatmış olur).

KATIK : *Yoğurd*. (Ekmeğe “katık” edildiği için yoğurda böyle de deniyor. “Katık-mayalama” sözü de söylenir).

KAVURGA : *Kavrulmuş buğday*. (Arpa, mercimek ve zegerak’ten de yapılır. Mısır/lazıt’ınkine “adı-budu” derler. Kökü olan “kav” ile “kavlak” ve çakmaklık “kav” sözlerinde anlam birliği vardır).

KAVUT : *Kavrulmuş buğday unu*. (Yoksulların aşlığıdır. Seçkin konuşamıyan kimselere de “ağzı-kavutlu” denir).

KAYDIM (Ocak için) : *Yapup hâzırladım*. (Metin) “Ocağı kaydım, yapup hâzırladım + Yakmağa yani çatup hâzırladım”. (Burada “kaydım” bugün de Erzurum’da söylenen “kaymak” yapmak filinden geliyor. Bunun özü, “kayırmak”tır, arada “ır” erimiştir. Bugün de bütün “men” diye birinci-şahıs zamirini konuşan Kerkük ve Azerbaycan Türkleri, “yapma, çalışıp işleme” yerine “kayıрма” diyorlar. Erzurum’da bu söz, yalnız tandır ile ocak ve soba gibi nesnelere yakılacak biçiminde hazırlanmasına deniyor).

KAYIK : *Gayet büyük ağaç çanak*. (Kayık ve elips biçiminde olduğu için böyle deniyor. Bakır ve porselenden yapılan bu biçimdeki kaplara da “kayık-sahan”, “kayık-tabak” denir.)

KAYSEFE : *Meyveden bişen ta’am*.

KAZAYAĞI : *Yenür bir nevi ot.* (Kaz ayağına benzer ve el içini kaplıyacak büyüklükte bir kır yeşilliği olup, taze iken yumurta ile kavurması yapılarak yenir; ayrıca turşusu da vurulur).

KEHKE : *Simid.* (Çocuklar için tandırda yapılan simit biçimdeki yağlı veya yağsız ekmeğe “kılık/gılık” deniyor).

KEKİRE : (Kırda yetişen) *sebzedir.*

KELECOŞ : *Bir ta'âm-i mu'teber.* (Tandır ekmeği doğranarak üzerine bol yağda kavrulmuş anık-soğan, yağı ile birlikte dökülüp, bunun da üzerine kurut/kurutulmuş yağlı yoğurt ezmesi aktarılarak kısım yenen bir yemektir).

KELEK : *Tulum.* (Yalnız, akarsudan geçmek için kullanılan koyun ve keçi derileri şişirilerek yapılan tuluma denir. Bunlardan sal yapılarak üzerinde eşya ve insan taşınır. Bugün Dicle ve Fırat üzerinde çok kullanılmaktadır. Eskiden Aras üzerinde Kağızman'da da “kelekçi”ler bu işi görürdü. Köprü yapılıncaya vazgeçilmiştir).

KELEM - KEŞÜR : (Kırda yetişen) *sebze.* (Doğrusu “kelemen-keşür”dür. İlkbaharda : “kuş-epmegi, evelik, toklu-başı, ısırğan, tel-pancarı” gibi ilk çıkan kır-yeşillikleri arasında toplanır. Bunun bir de tekerlemesi vardır : “Kelemen-keşir + Yağlı bişir + Ben yiyim + Sen kabları döşür”. **KAŞGARLI** : havuç anlamına “keşür” denildiğini bildiriyor).

KENDİR : *Hayâtî.* (Erzurum'da da, İstanbul'daki anlamı ile kullanılır; kalmına “urgan” denir).

KEPENEK : *Koyunun akciğerindeki maraz.* (Güzün sulu-çayır yerinde otlayıp “kirman” denen körpe çimeni yiyen koyunların bu hastalığa tutulduğuna inanırlar. “Kepenekli koyun”, kesik kesik öksürür ve çok yaşamaz. Akciğerinden pervaneye benzer kelebekcikler çıktığından bu ad verilmiştir. Aslında “kepenek”, kelebeğe deniyor).

KERDİGE : *Nesli mahlût, azman.* (Bu anlam, mecazlı olup; anası başka ve babası başka soydan olan kimse için söylenir. Bu anlamda köpek ile tazıdan doğma hayvana da “kırık” derler. Aslında “kerdige”, yoksul kimselerin arpa ile buğdayı karıştırıp öğütmesine denir; “kerdige-un”, “kerdige-ekmek” sözleri de böyledir).

KERENDİ : *Ot biçmeğe (yarayan) turpan.* (Bütün Azerbaycan'da böyle denilmektedir; “keranti” diye de söylenir).

KERİRA : *Tosbağa.* (Kaplumbağa).

KERSEN : *Gayet büyük ağaç çanak.* (70-80 santim çapındaki çam ağacından oyulmuş bir bitevi kap olup, ekmek hamuru bunda yoğrulur. Yayla ve kışla dönüşü gibi göç sırasında, “kersen” gibi son derece temiz tutulması gereken nesne, kilim gibi yünden dokunmuş süslü özel kılıflara konarak taşınır).

KERTİ : *Dânededen (tahıldan) bayat nesne.* (Su ve bütün pişmiş yiyecekler için de söylenir : “kerti-su”, “kerti-kavurga”, “kerti-çay”, “kerti-ekmek”, “kerti-yemek”, gibi. “Kertimek” fiilinden geliyor).

KEŞ : *Kuruyoğurt.* (“Kurut” sözü de bu anlamdadır).

KETE : *İçi yağlıca un dolu sanki börek.* (Doğu-Anadolu ile Azerbaycan’da yapılan çok besleyici bir kahvaltılık ve yolluktur. Süt veya taze yoğurtla birlikte yumurta ile yoğurulan hamurdan açılan yufkalardan herbiri erimiş sarı/sadeyağ ile yağlanarak 4-5’i üstüste konur; bu yağlı yufkaların ortasına da hiç su ve sulu nesne katılmadan yalnız yağ ile yoğrulmuş/umanmış unun hamuru “iç” adı ile anılıp konularak alttaki yufkaların yanları bu “iç”in üzerine kavuşturulup kapatılır ve bir karış veya daha geniş çapta bir değirmi yapıp üzeri parmak izi ile süslenerek yumurta da sürüldükten sonra tandır veya furunda pişirilir. Bir “Kete”nin yarısını kahvaltıda değme kişi yiyemez. Bunun “paşaketesi” ve “şeker-ketesi” soyları da vardır. Koşuntulu olarak : “keteçörek” bir arada söylenir. “Kars-Ketesi” çok ünlüdür. Kete kolay “kertimez” olduğundan yola çok dayanır. Yolculukta “heğbe” ile taşınır.)

KEVEL : *Kuzuderisi kürk.* (Koyun derisinden/postekisinden de yapılır. Güzelce dabâğ edildiğinden çok yumuşak olup, kış için orta halilerin başlıca bürünceğidir).

KEYVANI : *Aşçı-avrat.* (Yalnız —eskiden— Ermeni soyundan yaşlı ev ekmekçisi ve aşçılarına denirdi. Bütün dost ve komşu Ermenilerin yaşlı kadımlarına “keyvan/keyvani” erkeklerine “kirve”/sünnet-babası demek âdetti. Ahlat’ta da böyle idi. Bu söz, farsça “evin-büyük kadını” anlamına “ked-kânû”/kedhvam’dan bozmadır).

KIÇ : *Ayak.* (Bacak anlamına da kullanılır. Eşya bacağı için de söylenir. “Leğlek bir kıçının üzerinde durur”, “masanın bir kıçı kırık” gibi).

KIRIKLANMAK : *Taaşşuk eylemek.* (Bu yüzden zanparaya “kırık”, “ırzı kırık” da deniyor. “Kırıklanmak”, yalnız erkekler için söylenir ve meşru görülmeyen bir cinsî sevgi göstermeye denir. Buna Tırabuzan ve Rize’de “yeşillenmek” diyorlar).

KIRLANMA : *Zorlanma*. (Bu anlamdan, bir işi beceremiyen kimseye : “kır mı geldi?” diye takılırlar).

KILIÇ : *Hirşene* (Pulluk/Kotanın gövdesini “ok”a bağlamaya yarayan demir veya ağaç kol.)

KILAVLA : *Bıçağı bile*. (“Kılağu” sözünden geliyor).

KİMİ : *Turşu olur bir nev’i otdur*.

KISRAĞI - ÇEVÜRDÜM : *Ata* (aygıra) *çek* (dim). (Kibarlık gereğince böyle deniliyor).

KİLAKKE : *Kalya-taşı*. (Soda-taşı. Kürtler bu taşa ve tuzlu/şor yerlerde biten sodalı otlara “porik” diyorlar ve sabunculukta kullanıyorlar).

KİRMİTLEDİ : *Yüzverdi*. (Şımarttı).

KİZİR : *Köy-kâhyası*. (Kerkük-Musul ve Bağdatta : Muhtar-Muavini).

KUC : *Tavuk katıstı*. (“Taşlık” ve “kurç” da deniyor.)

KULLÂB : *Kapu-düğmesi*. (Erzurum’da eski konakların dışkapı menteşeleri döğme-demirden çengelli ve sapı çok uzun yapılarak kapı tahtalarını da kabaraşlı çivi ile tutardı. Yazar, bunu “kapı-düğmesi” ile karıştırmış “Kullâb”, arapça çengel, kanca demektir; bu söz de kancalı-menteşe anlamına ondan geliyor).

KİP : *Sıktı*.

KİRŞAN : *Zînet*. (Doğrusu, kadınların süslenirken yüzüne sürdüğü ağartıcı pudra gibi nesne, düzgün. “Kırşen” biçiminde “Dîvânü Lugaati’t-Türk”te de geçer. Erzurum ve çevresinde allığa da “enik” dediklerinden bu iki söz koşuntulu olarak: “enik-kırşan” diye bir arada söylenir. KAŞGARLI’daki “eñlik”, bugün “enik” olmuştur. Çok ak olan buğday ununa da “kırşan kimin”/gibi derler).

KÔBUH : *Muteber bir nevi köktür yazın kôbuğ* (denir), *güzün medik*. (Çayırılarda bulunan ve yazın dikenli çiçeği dibindeki “kobuk” denilen meyvesi, güzün de “medik” denilen küçük havuca benzer ak kökü yenen bir bitkidir).

KOCABAŞI : *Pançar*. (“Dip” de denen pazı-pancarı kökü).

KOD : (yukarıdaki “God”, buradaki “dal” ile “Kod” yazılı : *Dördü bir ölçek* (gelen tahıl ölçüsü). (“God”a bakınız).

KOLUT : *Kısa, bodur nesne*. (Boynuzu kırık veya güdük hayvana da “kolik” denilmesi bununla ilgili olsa gerek).

KÔM : *Kışlak*. (Doğrusu, köyde veya kış fırtınalarına karşı daha korunur yerdeki üstü kapalı, ışık giren “baca”ları gündüz açık ve gece ot tıkanarak kapatılan kışlık koyun barınağına “kom” denir. Buradaki koyun ve keçi’ye, yemleri dışarıda kar üzerinde verilir ve geceleri içeri alınır. Köyden uzakça “kom”larda sürü sahibi kimseler ile çobanların evleriyle kalıp barınması, zamanla buraları “köy” haline getirdiği çok görülmüştür. Koyun barınağına “kom”, kuzunun- kine “koz”—Karaçay/Malkarlarda “koş”—, sığırın- kine “ağur”, atın- kine “tavla”, danaların- kine “danalık” denilmekle, dil zenginliğimiz belirtilmektedir. “Komuk” = kamalanmış ve “komalaşma/kömeleşme” ile ilgilidir.)

KOŞA - GELDİ : *Bile-geldi* (Yani, koşularak/birlikte geldi).

KÔTAN : *Puluk* (büyük pulluk). (Azından 8 ve en çok 24 çift öküz ve manda ile sürülür, ki bu kadar öküzü olmayanlar, “imeci” /imece yolu ile ve sıra ile tarlalarını “herk”/nadas ederler. En büyüğüne “karakotan” denir).

KÖKÜN(Ü)-ALDI : *At-çayırı*. (Binek veya koşum atlarını çayıra salmaya, çiftten sonra öküzleri otlığa bırakıp semirtmeye “kökün- alma” deniyor. Bu da, “semirme, iyi beslenme” anlamında bugün de Azerbaycan da kullanılan “kökelme” sözünden geliyor. Orada birisinin hali-hâtırı sorulurken : “Keyfinğ kökdür mü?” = Keyfin iyi midir? denilmesi de bundandır).

KÖME : *Cevizli sucuk*. (Üzüm veya duttan bestil yapılırken, ipe dizili badem veya daha çok ceviz içine kaplanan bestil sucuğu. Ayrıca “köme”, küme, yağm, topluluk anlamına, ve bununla ilgili “komalaşmak” da, kümes hayvanları ile memeli hayvanların bir araya toplanmasına deniyor. Yukarıdaki “kôm/kom” deyi- mi de bu sözle ilgili olsa gerektir. “Köme”de de bir araya gelme, derilme anlamı beliriyor).

KÖYNEK : *Gömlek*.

KÖZER : *Büyük kalbur*. (Harmanda tahıl ayıklamaya yarayan iri gözlü kalbura daha çok “taş-közer” deniyor).

KÖZ-TAVASI : *Ateş alacak kürek*.

KUMA : *Ortak avrat yoldaşı*. (Aynı kocanın nikâhlı karıları birbirine “kuma” sayılır. “Kuma-karılar çok söylegen olur”; “kuma-dâvası görme” sözleri çok söylenir).

KURA : *Hilekâr adam*. (Ayrıca, kulaksız koyun ve keçi soyuna da “kura/kura-kulak” deniliyor. Bak. “Kara-kura”).

KURSAK : *Mi’de*. (Bilindiği gibi “mi’de”, arapçadır).

KURUT : *Kuru-yoğurt*. (Yağlı ve tuzlanmış torba-yoğurdundan yazın yumurta büyüklüğünde topaklar temiz tahta veya bezlere dizilerek güneşte kurutulur ve kışın sıcak su ile ve elle bastırılarak bir kaptan ezilip elde edilen ayrına benzer ekşice ezmesi, yemeklere katılır. Eskiden ordu için ufak kavun büyüklüğünde yapılıp ocak önünde ince kabuk bağlatılarak içi kaşar-peyniri gibi yumuşak kalan “kara-kurut”lar, daha makbuldü. Bu işle uğraşan bir Türkman oymağı, Sarıkamış’ın “Karakurut” Bucağına adını vermiştir, ki 1928 denberi “Karakurt” deniyor).

KUYMAĞI : *Bulamaç*. (Doğrusu: biraz buğday unu ve en makbulü ince elenmiş arpa unu katılarak kaynatılan kaymak, yağını dışarı verip ve kazeini ile un çürük hamur gibi olunca, yenen yemektir. Buna “Kaymak-Kuymağı” denir. Kaymak yerine yağlı peynirden yapılanına da “Peynir-Kuymağı” adı verilir ve buna yumurta da katılır).

KÜLEK : *Su koğası*. (Ağaç veya saçtan, çinkodan olur. Evlerde, “süt-küleği” ile “su-küleği” ayrı ayrı kullanılır. Karapapaklar kova/külek yerine “cıngır” diyorlar).

KÜNBEDEDİ : (Çocuklar için) *küsmе*. (Evde birisine küsen çocuk yüzükoyun yatarak sırtını kamburlaştırdığından, çocuğun anlamaması için büyükler : “Gene falanca kümbetledi” derler. Yazar, bunu duyup yazmış).

KÜNT : *Yoğrulup pişmemiş etmek hamuru*. (Bunda da yazar, yanılmıştır. Pişecek ekmek hamuru veya kete, börek, çörek için hazırlanan her türlü un hamuru ile “kurut” yapılacak torba-yoğurdundan belli ölçüde ayrılan ve en büyüğü bir avuçla kavranabilen topaklara “künt” denir ki, İstanbul’daki “pazı” karşılığıdır).

KÜP : *Dikici tuğının sapı*. (Biçimi, çömlekçinin yaptığı, bilinen “küp”e benzediği için bu ad verilmiştir. Aslında, güveçlerin büyüğüne “küp” denilmektedir. Halk hikâyelerinde, kılıp-tutmayan “cazı-nene”lerin yılanı kamçı ederek “küpe-binip” havada uçtuğu anlatıldığından, bu yüzden çok geveze ve yaramaz kocakarılar için de “küpe-binen” denilir).

KÜRÜ : *İskemle*. (Doğrusu, arapça “kürsi”den bozma “kürsü”dür).

KÜRÜN : *Çeşme yalağı*. (“Kurun” biçiminde de söylenir. Köylerde büyük çam ağaçlarının üzeri çapının dörttebirince açılıp oyularak yapılan ve kapı önlerinde bulundurulup hayvan sulamaya yarayan “kurun”-

lar da var. Diyarbakır çevresinde hamam ve çeşme yalağına “curun” deniliyor ki, bu “kürün/kurun” un başka söylenişinden geliyor. Tekne gibi dar yataktan geçtiği ve toprağı sulamaya yaramadığı için “Kür” ırmağı adının da bu yüzden Sakalar’ca konulduğu söylenmektedir. PLUTARKHOS bu suya “Cyrnus” Kürnüs diyor).

L

LAVAŞ : *Yufka ekmeği*. (Yalnız buğday unundan yapılan ince ve uzun tandır ekmeğine denir. Özel “Lavaş-Tandırı”nda pişirilenlerin boyu bir metreyi bulur. MEVLÂNÂ'nın şiirlerinde de geçen “lavaş” türkçede yayvan nesneye denir. Çıldır gölünün güney ucundaki derin olmayan yayvan kesime “Lavaş-Gölü” denilmektedir).

LAZUT : *Mısırbuğdayı*. (Daha çok toprağı dar olan “Laz”lar, eskiden yedikleri “dari” yerine mısırı yetiştirdiklerinden, “Laz-otu” denilmesinden bu ad çıkmıştır. Çoruk boyu ile Ahıska çevresinde mısır ekmeğine “cadu/cadı” deniyor. İğdırlılar “mısır’a, güzel bir benzetme ile “kargı-dalı”/kamış-dalı diyorlar. Erzurum’da bugün “lazıt” denir)

LOBİYA : *Fasulya*.

LÖK-BALIĞI : *Yayın-balığı*. (İri, pulsuz ve kuyruğunun biri uzun biri kısa olan bıyıklı bir balıktır. Eti makbul değildir).

M

MARABA : *Ortakçı*. (Tarla/toprak sahipleri kendileri ekip biçmeyi beceremez olunca, bu işi yapacak kimseye tohum ile işçiliği kendisine âit olmak üzere tarlayı verir; ve “kesim” denilen sözleşmelerine göre harman sonunda tahıl ile samanın yarısını veya üçtebirini alır. İşte buna türkçe “ortaklık” ve taraflardan herbirine “ortak” veya “yarıcı” adı verildiği gibi; arapça “dörttebir” anlamına gelen “rub”dan “mufâ’ale” masdarına göre söylenen “murâba’a”dan bozma “maraba” ve “marabacı” da deniliyor).

MARAN : (Kağrı) *araba tekerleği*. (Bardak ve tabak konulan yuvalı kasa biçimindeki çekmeceye de “maran” denir).

MARTABAN : *Saçma sohbet*. (“Martaval” sözünün başkaca söylenişi).

MAZI : *Araba-oku*. (Doğrusu, tekerleğin takıldığı dingil. Arabanın “ok”una at veya öküz koşulur, “mazi” ise, tekerleğin takıldığı demir veya ağaçtan dingildir. “Kör-araba”, “kodara-araba” ve “kağrı” adları

ile anılan iki tekerlekli ilkel öküz arabasının mazısı, tekerlekle birlikte döner. Parmaklıklı ve “yuva”sı demir çenberli arabaların mazısı dönmez).

MEDEK : *Manda ineği*. (Burada da yazarın ufak bir yanılması vardır : Mandanın erkeğine “buğa-camış” veya “kal-camış”, dişisine yalnız “su-sığırı” veya “camış” denir. “Medek” ise, doğurma yaşına girmiş ve ilk malak/gedek anası olmuş dişi mandaya denir).

MEDİK : *Muteber bir nevi kökdür yazın k'buğ, güzün medik*. (Bak. “Kôbuğ”. Mecazen kundaktaki erkek çocuğun “pipi”sine de “medik” denir).

MEDRESE : *Bir oda*. (Bak. “Dâire”).

MELÂMET : *Rezil sevdâ*. (Arapça olan bu söz, asıl anlamındadır).

MERЕК : *Kilar*. (Doğrusu : yalnız ot, saman, yonca, küşne gibi hayvan yemi konulan yerdir. Atalarsözü : “Merek yandıysa, sığana da kalmadı ya”).

MUNZUR : *Dâima yüzünden âdem incinür bed-ahlâk kimse*. (Bu anlamı ile, arapça “muzır” sözünden bozma olsa gerektir).

MÜCELLİD : *Tenekeci*. (Doğrusu : sandık, çekmece ve dışkapı gibi ağaçtan yapıma nesnelere teneke veya saç kaplama yapan kimse. Arapçada “derici” kitaba “derikaplayan” anlamındaki “mücellid”den geliyor)

MÜZİKA : *İhtiyâc*. (Arapça, “sıkıntı, darlık duyulması” anlamındaki “muzâyaka”dan bozmadır. Halk dilinde çok zengin kimseler için: “Hürbüsü, dürbüsü döğülür, hiç bişeye müzüğası yok” deniyor. Bir nesneden sıkıntısı olan veya ihtiyacı bulunan kimse de : “falan nesneden çok müzügam var” demektedir).

N

NAHIR : *Sürü*. (Doğrusu, yalnız susığırı/manda ve sığır sürüsüne denir. “Sürü” koyun ile keçinin, “yılki” atın topluluğuna denir. Ermenicede “naħır”, her çeşit hayvan sürüsüne deniyor. Naħırını sürüp otlatan çobanlara da “naħırçı” denilerek, “Naħır-Kovan” diye anılan eski 10 yeni 23 Aralığa değin her öküz veya inek için de otarma ve güdme hakkı olarak bir ..“god buğday” veya bunun tutarı para verilir).

NAT : *Tırpan sapı*. (Bunun ortasındaki el tutacak yere de “elcek” deniyor).

NEDEYİN BU ADAMA KOYMAYI BEN : *Sâz ü nağme bâtesir olan* (duygusuz kimse için) söylenir.

NÜĞÜ : *Yarım okka*. (Akkoyunlular ve daha öncesinden kalma bir yerli tartı ölçüsüdür, ki Yavuz çağında tutulan Erzincan ve Diyarbekir tahrir defterlerinde de geçiyor).

OCAĞINA - DÜŞDÜM : *Rica etmek* (sırasında söylenir). (“Bıra aman tuğul”un sonuna bak. Eski Türk dinince “ocak” çok kutlu sayıldığından, buraya sığınanlara —o ocak sahibinin oymağından birisinin kanlısı/kaatili de olsa— dokunulmaz. “Ocak”, bir aile soyundan gelenler ve hanedan, kapısı ve sofrası gelene-gidene açık konak sahibi veya din bakımından, ulu, dede/şeyh soyundan gelenlere de denir. Suçunu bağışlatmak isteyenler, en çok böyle “ocak”lara sığınır).

OĞRUN-KAPI : *Art-kapı*. (Surlarla çevrili şehirlerin ancak bir iki kişi veya bir atlı geçecek boydaki gizli ve kuytu yerlere açılan kapısı ile, evlerin arkasındaki şimdinin “servis’-kapısı” gibi yerine deniyor. “Oğrun/uğrun”, gizli, görünmez ve saklı demektir. “Hırsız” anlamındaki “oğru” sözü de bundan çıkmıştır.)

OHAN : *Ona/onğa*. (Üçüncü-şahıs zamiri “o”nun datif hali).

OHCULOĞLU : *Kuzu-derisi kürk*. (Bu adın, yazar çağında Erzurum’da en iyi “kevelci/kürk yapan” ustalardan ün salmış bulunan bu ad-daki bir zanaatçıdan kaldığı anlaşılıyor).

ORANLAMA : *Saçma sohbetler, bütün kaba-saba* (türkü). (Bugün de Erzurum ile Kars çevresinde yaşayan “Oranlama”, çok eski bir Türk savaş türküsünün adını bildiren deyimdir. “Dîvânü Lûgaat’-it-Türk”teki “budun kamuğ orlaştı” = bütün halk/ahali toptan bağıştı örneğindeki “orlaşma” ile, XIII. Yüzyıldan kalma uygurca Oğuz Kağan Destanında da biricik deyiş/şiir olup Oğuz Kağan ağzından söylenen savaşa çağırış türküsünün sonunda : “Kök-börü bolsungıl oran”/=savaş-bağırışı sözü de bizim “oran-lama”nın eskilik ve yaygınlığını gösteriyor. Bugün Erzurum-Artvin-Kars kesimlerinde : yaygara koparan ve koro halinde hep bir ağızdan söylenen kız veya erkek gençlerin çoşturucu bir soy türküsüne “oranlama” deniyor⁴).

OSKÖRU - YUTDU : *Rüşvet yemiş* (kimse için söylenir). (Bu söz, argo olup, ermenice “kemik” anlamındaki “oskor”un —saldıran veya havlıyan köpeğin ağzına sus-payı olarak bir kemik atılması anlamından—, türkçe “yutdu” ile bir arada söylenişidir. Arapça olan ve dinimizce günah/haram sayılan “rüşvet”in türkçesi Erzurum-Tirabuzon çevresinde söylenen “yemek”ten gelen “yeygi/yeyhi” sözüdür).

⁴ “ORANLAMA”nın bugünkü biçimi için bak. Kırzioğlu, “Halk Edebiyatı Deyimlerimiz”, TÜRK DİLİ, (Ekim 1962) Sayı 133, s. 65.

Ö

ÖLÇEK : *Dördü bir kod* (olan tahıl ölçüsü). (Bak. "God" ve "Kod").

ÖRTÜNME : *Giyinmek*. (Bu sözün karşılığı tam verilmemiştir. Daha çok kadınların namaz kılariken dinin şartına uyararak veya şehirli kadınların sokağa çıkarken "ehram" veya "çarşaf" alarak peçe veya yaşmak ile birlikte "örtünme"yi tamamlamasına denir).

ÖTE - BAŞDAN : *Vakt-i seher*. (Bugün de yaygın olarak söylenir. Hattâ "seher"den daha önceki sabaha karşı olan horuz-ötümü çağına denir. "Öte-baştan horuz-öterken yola hazırlan" denilir. Bu deyim "erte-başı" veya "ötüm-başı" ile ilgisi olsa gerektir).

P

PALUT : *Meşe-ağacı*. (Erzurum'da kışlık yakacak olarak kullanılan bu ağacın satıldığı yere de "palıt-meydanı" derler.)

PALUZA : *Hamur*. (Farsça "pâlûde/pâlûze"den bozmadır. Nişasta hamuru ve tatlısına denir ki, bulunduğu kapta sarsılınca cıva gibi titrer. "Perıza" biçiminde de söylenir : "bal-perızası kimin/gibi" denilirken de bu anlama gelir).

PALUZA : *Pasda-aşı*. (Nişasta ve şeker ile yapılan bir tatlıdır).

PANCAR : (Kırda yetişen) *cümle sebzevat*. (Çiğ yenen, yemeğe katılan veya turşusu vurulan her türlü kır yeşilliğine "pancar" deniyor).

PART : *Bir araba ot*. (Koyun ve sığırın içkembesine de "part" denilmektedir).

PASDIK : *Pestil*. ("Basdık/basdık" da denir, ki "besdil/pestil" in kabası olup, birbuçuk-iki parmak kalınlığında ve baklava dilimini andırır biçimde doğranmış olarak saklanan kışlık yemiştir. "Basdırma/pasdırma" sözündeki gibi "bas-tırılma" yoluyla yapıldığından böyle anıldığı anlaşılıyor).

PAZUT : *Pazı*.

PERLİ : *Pezevengin bir adı*. (Bu söz, mecazlı olarak söylenir. "Per" dişin kökünde veya geyik boynuzundaki çatala denir. İstanbul ağzındaki "boynuzlu-pezevenk" yerine, Erzurum ve çevresinde "perli" denilmektedir. Böyle alçak kişilere —Dede-Korkut Kitabındaki gibi— "Kavat", "gözüyle-gören" de denir).

PETEK : *Koğan*. (Atalarsözü : "Petek kimin/gibi malım olsun, arısı Bağdat'tan gelir". Köylerde "petek"ler kalın kütüklerden yapıl-

diği için, çok besili ve kemikleri belirsizleşen kütük gibi etlik hayvan için de “petek kimin” denir).

PEYVEN : *Ârifâne öğrenme*. (Bu söz, pratik ve kolay öğrenme yerine “peyvand” biçiminde de söylenir : “bu işin peyvandını almış” gibi. Aslı, “ulaşma, yanaşma, ilgilenme” anlamındaki farsça “peyvend”-dir).

PİNĞAR : *Çeşme*. (“Pungar” ve “puvar” biçimlerinde de söylenir. Kaynak, göze suyudur ki, Erzurum’da “bulak” da deniyor).

PİSPOR : *Kâmil ve mâhir çoban*. (Yalnız pratik koyun-baytarı sayılan görgülü çobana denir, ki koyunun her halinden : otlama, kuzulama, yara, hastalık, döl-değiştirme gibi durumlarından çok iyi anlar. “Pisbor” biçiminde de söylenir. Bu söz koyuncu/çoban Kürtlerde çok yaygın olduğundan, kürt-çobanların dilinden alınmadır).

PİLAVI-DÂĞLAMAK : *Pilâvı haşlamak*. (Düğü/pirinç pilâvı iki türlü pişirilir : ya “çekme” denilen ve ölçü ile konan suyunu çekinceye değin tencere veya kazanda pişirilir; veya suyu bolca konup piştikten sonra süzgeç’e aktarılıp suyu süzülerek sonra yine piştiği kaba konulan “süzme” biçiminde. Her iki türlü pişen pilâva tavada “dâğ”lanmış sarıyağ veya tereyağ dökülünce, “pilâvı-dâğlamak” olur. Bu bakımdan yazarın “haşlamak” karşılığı yeter değildir).

PİN : *Kümes*. (Ermenicede de böyledir. Dilimizdeki “pinekleme” ile ilgisi olmalı. Alçak ve kulübemsi eve “tavuk-pini kimin” “denir).

PİNGEL : *Folluk*. (“Pıngal” biçiminde de söylenir. Bu da ermenicede bulunmaktadır. Yukarıdaki “pin” sözü ile ilgili olduğu anlaşılıyor).

PİNTİ : *Mezbelelik*. (İstanbul ağzındaki “cimri, nekes” anlamındaki “pinti”, Erzurum ve çevresinde : “temiz olmayan, pis, elini-yüzünü yumaz” anlamına kullanılır. Yazar, bu anlamdan “mezbelelik” karşılığını vermiş).

PİRİRİM : *Semizotu*. (“Arsız” ve bol tohum veren bir yeşillik olduğundan, çok kalabalık ve sevilmeyen aileden bir kimseyi yermek için de : “piririm-tohumu” denilir).

PİSİK : *Kedi*. (“Pişik” biçiminde de söylenir. Bu ev hayvanı çağrılınca : “pisi, pisi” veya “pişi pişi” ve kovulurken “pist” veya pişt” denildiğinden, türkçede böyle anılmıştır).

POŞA : *Kıptî demektir yani çingâne*. (Anadilleri ermenice olan Çingene’ye denir. Atın kuyruk kılından, elek, sırimdan kalbur ve ağaçtan sepet, sele, çepik yapıp satarak göçebe dolaşırlar. Vardıkları kapıdan

yalvara yalvara bir nesne koparmadan gitmezler. “Oltu-Poşası yüz­süz olur” derler).

PÖÇÜK : *Kuyruk*. (“Poçık” biçiminde de söylenir. “Bar” oynanırken sondaki kişiye de “pöçük” denir. Mecazlı olarak “pöçüklü”, çok bilmiş ve şeytan zekâlı kimselere denir).

PÖHRENK : *Su-yolu künkü*. (“Pohrank” biçiminde de söylenir. Ermenicede de vardır).

PUÇ : *Zâyi’ olup hiçe giden nesne*. (Mutluluk görmiyen yaşlıların sözü : “altınım tuç [tunç], emegim puç oldu”).

PURUT-ĦANA : *Çömlekçi kârhânesi*. (Kilden tandır, çanak-çömlek yapana “purut”, “purutçu”, bunların yapıldığı yere de “purut” veya “purut--hana” deniliyor. Çıldır ve Kağızman’daki “Purut” adlı köyler de birer eski çömlekçi-tandırcı yeri olduklarından böyle anılmıştır. “Fırın/furun” sözünün aslı olan “purun” ile çömlekçi ocağı demek olan “purut”un ilgisi olabilir).

PÜRÇÜKLÜ : *Havuç*. (Bunda, eski türkçede “kâkül” ve “püskül” anlamındaki “bürçek/pürçek” ile, üzerinde pürçek gibi yaprakları bulunan havucun bu adı arasında ilgi vardır. Erzurum ile çevresinde ince ve uzun yaprağa da “pur/pür” denilmektedir).

R

REYHAN : *Fesleğen*. (Etli yemeğe, köfteye ve “amık” a katılan güzel kokulu otun adı fesleğen rumcadır. Bu “reyhân” da arapçadan alınmıştır; “rehan” biçiminde de söylenir).

S

SAÇMA : (Yakacak tezekten) *Hâs bok*. (Belle dört köşe kesilmiş olan “basma-tezeği” veya “koyun-kermesi” nin kuruduktan sonra aktarılırken veya taşınırken geride kalan kırıntılarına “saçma” denir ki, tandırda ekmek pişirilirken, arasına közün üzerine atılarak “tav” ı yenilenir).

SAĦ : *Odun-ucu, çalı-çırptı*.

SAKLAMAK : *Beslemek*. (Hayvanlar için söylenir : “bir binek, iki koşum atı saklıyor”; “eskiden iki bin koyun saklardık” gibi).

SAKAVUL : *Büyük süpürge*. (Kapı-önü, baca, ahur ve kar temizlemek, harman yerini süpürmek için kullanılan boyu insan beline veya göğsüne varan en büyük süpürge, ki meyve yetişen derelerde ve

kayalıklarda bulunan “sakavul/sakağul” denilen bodur ağaç dallarından yapılır. Diz boyunca olan sert ağaç dalından süpürge de anılan işlerde kullanılır, ki o da rengi kızılca olan “tıbılgı/tıbirgi”dan yapıldığı için böylece anılır. Kırgız/Kazaklar “saksavul” derler).

SALAK : *Deli, şaşkın kişi* (“Sal-mak”tan, sal-mış).

SARI-OZA : *Sarı-sabur*.

SARMA : *Yaprak-dolması*. (Daha doğru olarak Erzurum ile çevresinde, patlıcan ile sütkabağı içine et doldurulup pişirilmesine “dolma”; lahana veya asma-yaprağı, evelik yaprağı gibi nesnelere kıyma-et üzerine sarıp pişirilene de “sarma” deniyor. Yazar, bunu belirtmiş).

SAZAK : *Keskin ayaz*. (Doğrusu, ayazda esen çok kuru ve acı bir yel olup, insanın yüzüne kamçı gibi çarpar. En çok kışın ve ilkbahara doğru görülür. Yaya, atlı ve bilhassa kızaklı yolculuk sırasında “sazak” insanın yüzünü yakarak koyu esmer renge sokar ki, sonradan çok yanan yerlerden esmer kabuklar kalkıp soyulur).

SÉFİL : (Huyu) *medhe şâyân* (kimse). (Metin) “*Séfil* demek imiş hem *medhe şâyân*”. (Çok geçimli, hiç kimseye zararı dokunmayan kendi halindeki çocuk ve büyükler için “séfil uşak”, “séfil adam” denir. Arapça “alçak, aşağı” anlamındaki “sefil”den “alçakgönüllü” anlamı yerine mecazlı olarak bu sıfatın kullanıldığı anlaşılıyor. Bunda, hiçbir zaman hor-görme veya acıma duygusu sezilmez).

SEHEN : *Sana*. (Bak. “Behen”, “ohan”).

SEKLEM : *Ufak dolu sepet*. (“Sehlem” biçiminde de söylenir. Yemiş ve yeşillik/sebze gibi nesnelere taşındığı kabın tepeleme dolusunca olanına “seklem/sehlem”, tahıl veya unun, tuzun bir ölçü kap dolusunca olanına “sile” veya “silme” —ki düz bir çubuk veya çita ile üzeri düzlenerek boşluğu doldurulup artanı o kabın dışına aktarılmış olur—, sulu nesnelere bir kap dolusunca olanına “ağızlı-ağızlı”, ve bunlarda dökülme payı da eklenenine “başı-başı”, araba ile kızak veya anbarın artık tepeleme dolusunca olanına “tenbelit/tembelit” denilmektedir. Bu sonuncuyu yazar da almıştır).

SEME : *Deli, şaşkın kişi*. (Bu söz, farsça “serâsime/sersem” sözü ile ilgili olsa gerektir. Şaşırıp kalmaya da “semeleşme” deniyor).

SENGİSİR : *Sirke koyup etli pilâva dediler*.

SIĞINLIK : *Sıklet eylemek*. (Çok sık kalabalığa denir).

SIHTA(MAK) : *Tazyîk eylemek*. (Daha çok mânevî anlamda söylenir : Bir borçluyu veya işi bitirecek işçi veya ustayı sıkıştırmak yerinde “sihtamak” kullanılıyor).

SİNCİ : *Küçük-terazi*. (Daha çok, kuyumcu-terazisine denir. Elisiki kimselerin ölçüp tartmasına takılmak için de : “sinci ile tartar” denilir. Bu sözün ashı, farsça “tartmak” demek olan “sencîden”den “sencî=tartı’dan geliyor).

SOMAR : *Kile*. (Bak. “God”. 16 god = 1 somar sayılır tahıl ölçüsüdür. Bir araba saptan harman sonunda bir somar buğday veya arpa alınca, bereketli sayılır. Akkoyunlular ve onlardan öncesinden kalma bir yerli yaygın ölçüdür. Kiloyu benimseyişimize değin Erzurum ve Kars bölgelerinde resmî ordu tahıl alışlarında bile “somar” adı kullanılırdı).

SORAK : *Sora(lı)m*. (“Sorağın” biçiminde de söylenir).

SOY : (Kırda yetişen bir) *sebzedir*.

SOYHA : *Miras kalmak*. (“Soyka” biçiminde de söylenir. Ölüden kalan giyecek ve eşyaya denir ki, evde tutulması pek uğurlu sayılmadığından, ölümün kırkinci gününe değin yoksullara verilir veya satılır. Yukarıdaki “andır/andér” ile konuşutulu olarak söylenir. “Ellere kalası soyka” atalarsözü gibi kullanılır).

SULU-ZIRTLAK : *Etle pişen sulu-sebze ta’âmı*.

SURHA : *Akçasız görülen iş*. (Sıra ile görülen angarya işe denir. Türkçesi “ulam”dır, ki bu sözden çıkan “ulak” denilen devlet postacısına ücretsiz at verip birkaç menzil sonra geri alma da sıraya konmuş bir “ulam” idi. “Surha”. Arapça aynı anlamdaki “suhrâ”dan bozmadır).

SUYA-GİDEN : *İşek meali*. (Bak. “evşan”).

SÜDLÜ : *Hâs-bide*. (Sütle yoğrulmuş hamurdan yapılan çörek. “Südlü”, bilinen “sütlaç/südlü-aş”a da denir).

SÜNNETİ-UZATDI : *Sakalı-salveren* (için söylenir). (Sakal bırakmak “Sünnet” sayıldığından, mecazlı olarak, bir cuma-namazından sonra “sakal-duası” okutturup, cemaat içerisinde sakal bıraktığını ilân eden kimse için söylenir).

Ş

ŞADARA : *Közer denen büyük kalbur*. (Harman sonunda saman savrulup ayrıldıktan sonra biriken “téc” denilen arpa veya buğdayı, taş veya “kesmik” denen irice ve budaklı ot saplarından ayıklamak için kullanılan kaba kalbura deniyor. Mecazlı olarak, çiçekbozuğu olan çil-yüzlü kimselere de —adlarından önce söylenerek— “Şadara-falanca” denir).

ŞAHNA : *Subaşı zâbit.* (Eskiden ulu şehirlerin güvenlik işleri ile gecelerinin rahat geçmesine “bakan “sübaşı”nın Selçuklular çağında kullanılan arapça “şihna” adından geliyor. İlhanlılar “daruga” derlerdi; bu yüzden Azerbaycan ile İran’da bugün böylelerine “darga” denilmektedir).

ŞIRAGAL - ŞIRAGAN : *Pek fena yazı.* (Bak. “Çeren-peren”. Böyle bozuk ve okunması güç yazı için : “kaz-izine benzer” de deniyor).

ŞİRE : *Pekmez.* (Farsça “şîre” = ekşimemiş üzüm suyu sözünden).

ŞİRLEMEK : *Boyayup ruganlamak.* (Çanak-çömleğin “sır”ına da “şir” deniyor, ki suyu sızdırıp geçirmiyen yağlı-boya anlamına gelir. “Dîvânü Lûgaati’t-Türk”de de geçen çömlek cilâsı anlamındaki “sır”dan bu “şirlemek” sözünün geldiği ve türkçe olduğu anlaşılıyor.)

ŞOR : *Acı-su.* (Farsça tuzlu anlamındaki “şûr”dan geliyor).

ŞORA : *Güherçile.* (Bu da, tuzlu, acımsı olduğundan farça “şûr” sözü ile ilgili olsa gerek. “Şora”nın iyisi Oltu’da bulunduğundan osmanlıların burada büyük bir “baruthane”si vardı).

ŞORAK : (Çayır gibi) *sulak yer.* (Bu vasıflarından dolayı bu adla anılan köy ve çiftlikler de vardır. “Çorak” sözünün tersi bir anlama gelen bu deyim, farsça “şûrak” ile ilgisi olmasa gerek).

T

TABAK : *Tütün tablası.* (Bu söz, çubukla içme modası yerine sigara kullanma yayılınca tütünün konduğu kutuya verilen “tabaka” adı ile ilgili olsa gerek. Bilindiği gibi, Amerika’dan Avrupalılar yoluyla yurdumuza gelen tütüne “Firenk”ler “tabaka” dediklerinden, halkımız da onun kabına “tabaka” deyivermişti).

TAĞAR : *Toprak olan mangal.* (Çömlekçilerin yaptığı en çok iki karış boyunda ve ağıza yakın yerde yanlardan hava alacak delikleri de bulunan toprak mangaldır, ki kışın daha çok dükkânlarda ve tandır “kürsü”lerinde kullanılıp, üzerine pişecek veya ısınacak nesnelere de konulabilir).

TAHA : *Cây-i istihâda derler.* (“Tahav”, “tahu” ve “taaw” biçiminde de söylenip, “adaam sen de” veya “işin mi yok” anlamına gelir).

TAHİL : *Zahîre.*

TAPANLADI : *Remzile gizlü ifade eylemek.* (“Tapanlamak”, tohum serpilerek tarlanın üzerinde “tapan” denilen tahta nesneyi öküzlerle “döven/gem” gibi dolaştırıp tohumların üzerini kapamaya denir. Bun-

dan, söylenecek sözü kapalı anlatmaya ve gizlemeye de mecazlı olarak “tapanlamak” deniyor).

TAR : *Dönek.* (Tavuklar ile güvercinlerin ahurda veya kümeste üzerinde tutunup geceledikleri sırığa denir. “Tar”ın ucu, tavuklar kolaylıkla girip çıksınlar diye, ahurun ışık gelen “baca”/penceresine çivi ile tutturulur veya kümesin üst deliğinden dışarı çıkarılır. Tavuk veya horuzun “tar”a çıkmasına da “tarlanmak” denir. Böylece dışarıdan içeriye ve içeriden dışarıya “geçme”yi sağladığı için bu sırığa verilen “tar” adının, “Dîvânü Lûgaat’it-Türk-”teki : kelek, sal, ırmağı geçmeye yarayan nesne demek olan “tar” ile ilgisi olsa gerektir).

TAŞLI-TIRNAK : *Tosbağa.* (Kaplumbağa).

TAVUK-KAPAN : *Çaylak-kuşu.* (Tavuk ile “cücük”/civcivleri kaptığı için böyle anılmıştır. “Anaç” tavuk ile cins horuz, havada “tavukkapanı” sezer sezmez bağırarak, yoldaşlarının kümese veya içeriye savuşmaları için koşup örnek olurlar; yavruları da kaçırlar).

TAY : *Ne kim çift ola eşine derler.* (“Eş, yoldaş, yaşdaş, akrân” anlamına da söylenir. Yük hayvanlarının her iki yanında “denk”/eşit olarak yüklenen yükün herbirine; atın 1-3 yaş arasındaki yavrusuna —ve binilecek çağdaki tay’a da ayrıca “taylak/daylak”—, akarsuyun bir “kırağı”/kenarı’nda duran için öte/karşı tarafa da “tay” denir. Baku Radyosunda duyulan halk türküsündeki : “o tay’da kuzu gördüm” cümlesindeki “tay” da, bu son anlamdadır, ki suyun her iki kıyısından birini/eşini bildirmiş oluyor. Çocukluk arkadaşı ve yaşdaşları belirtmek için koşuntulu olarak “tay-tuş” bir arada söylenir⁵).

TA’YINCI-MOLLA : (Medrese talebesi) *suhta kim tahsîl-i rızık için gezer.* (Eskiden medresede okuyan molla-adayları, en çok Ramazan aylarında dinlenme tatili yaparken köylere “Ramazan-Mollalığı”na giderek yıllık kazançlarını emekleri karşılığında alırlardı. Böylelerine, farsça ilim uğruna “yanmış, yakılmış” anlamına “sûhta” ve “çekip taşıyan-hoca” anlamına “cerr-hocası” denildiği gibi, Erzurumda da aylık/Ramazan hakkı belli ve ödenilmesi gerek yerinde “ta’yıncı-molla” denilirdi).

⁵ Prof. Dr. Ahmet CAFEROĞLU’nun “tay” sözüne “Erzurum’da hizmetçi” denildiğini (“Doğu İlleri Ağızlarından Toplamalar I. ”, 1942 İstanbul s. 279) yazması, yanlıştır. “Hizmetçi” daha doğrusu “dadı” anlamındaki söz “tay” değil, Erzurum’da da “taya” diye söylenir.

TEGELİ-GÉYMIŞ : *Firâr-etmiş*. (Bir toplulukta sırasını savacak veya aranılacak kimsenin savuşmasına da “tegelı-géydi” deniyor. Baştaki “tegel” : göze görünmezliğe, gizlice savuşmaya yarayan bir nesne anlamına kullanılmış oluyor. Bu bakımdan, “Dîvânü Lûgaat’it-Türk”teki : şaşılasmak, tek gözlü olmak anlamındaki “tegil-mek” ile ilgili olsa gerek. Dilimizdeki “tegel/teğel” dikiş ve “tegelte/teğelte-mek” ile de buradaki “tegel” ilgili olabilir).

TÉL : *Hayâtı*. (Dikiş için iğneye takılarak kullanılan ipliğe denir. “İğne-tél”, “iğneye tél takma” evlerde, terzide ve kunduracıda da söylenir).

TÉN : *Nemnâk olan nesne*. (“yaş, azıcık ıslak, nemli, rütubet” anlamına yaygın olarak kapalı e/é ile söylenir. Açık “e” ile söylenen “ten” ise, hem farsçadaki gövde, vücut anlamındaki “ten”, hem de memeli hayvanların dişilik uzvu anlamına kullanılır. “İnegin teni şişmiş, doğurması yakındır” denilmesi gibi. Nem, rütubet anlamındaki “tén”, ermenicede de vardır. “Duz/tuz ténlenmiş”, “toprak ténli iken ekilir”, gecegündüz harmanda soyunup yatamadan çalışan eski çiftçilerin “kurşandaki ténden, buğday cillenirdi”).

TENBELİT : *Yük dengi*. (Bak. “seklem”. Türkçedir).

TENZİLE - ALDIN MI? : *Nâ-ümid olup me’yûs olan* (kimse için) denür. (Yazar “tı” ile yazmıştır ve “y” yoktur. Mecazlı olarak söylenen bu sözdeki “tenzile/tanzıla”, arapçadan dilimize giren : indirme, değerini alçaltma anlamındaki “tenzîl” ve alçak-gönüllülükle, kibirlenmeksizin demek olan “tenezzülen” ile ilgili görünüyor).

TEPİR : *Tahta sini*. (Üzerinde/içinde pirinç, bulgur, yarma, mercimek gibi “aşlık” nesnelere ayıklanan oyma-ağaçtan veya tahtadan tepsi ile daha büyüğü sini gibi nesneye denir. Ayıklanacak nesne “tepir”e az konur ve elle iki yanından oynatılarak önünde hoplatılıp savrulurak çör-çöpü ve tozu atılır. İşte bu işe de “tepirlemek” veya “tepir-etmek” denir. Atına iyi bakan kişi, arpayı tepirlemeden vermez.)

TEREK : *Râf*. (Farsçadan alınan “râf” ve yeni yayılan fransızca “étagère”/etajer anlamına dilimizde yaşayan güzel bir sözdür. Kayalık yerlerdeki dar düz yerlere de “terek” denir ki, yaban-keçileri buralarda avlanır).

TÉRMAŞ : *Sâhibi yok derbeder kimse*. (Sahipsiz, ölüden kalma, miras malı anlamına da söylenir. Eski türkçede “der-mek” anlamındaki “ter-mek”ten “ter-maç” : savaşta düşmandan derilip toplanmış sa-

hipsiz kimse ve mal anlamındaki sözden ibaret olsa gerek. Her ne yol ile gelmiş olsa da, bir evdeki “talan-malı” nesnelere “helâl mal”a karıştırılmayıp böylesine de “térmaş” denilerek, hayır ve din işleri yolunda kullanılmamaya dikkat edilir).

TEŞT : *Leğen*. (Farsçadan geçmedir).

TEYEK : (Üzüm yetiştiren) *bâğ-kökü*.

TEZMİŞ : *Gaaib olan nesne* (için söylenir). (“Tez-mek”, şaşkınlıktan kaçmak, yitmek anlamına kullanılır. “Dîvânü Lûgaat’it-Türk”te de böyle geçiyor. “Körpe-dana”lar ilk olarak dışarıya/güneşe çıkarılınca şaşkınlıklarından gelişigüzel koşup kaçınca da —ki, bazen bir damdan veya kayalıktan da uçarak ölebilir— “dana tezdi” deniyor. Yazarın belirttiği gibi, “tezmiş”i kaybolmuş, yitik anlamına kullanırken, öz olan canlı ve kaçabilen nesnenin bulunmazlığı anlatılmış oluyor. Eve yeni alışan “gögerçin”/güvercin, “pişik”/kedi ve büyükbaş ile küçükbaş hayvan da “tezmiş” olabilir; para ve cansız nesnelere yitmesine böyle denilemez.)

TIRKAZLAMAK : *Kapuyu muhkem bend-edüp kapama(k)*. (Kapı sürgüsüne “tırkaz” dendiğinden; geceleri yatmadan önce bu sürgüyü yerine sürüp kapıyı sağlamca kapamaya da “tırkazlamak” denilir).

TISGA : *Arpacık-soğanı*. (“Tısğa-soğan” diye de söylenir).

TIZMAN : *Uzun boylu büyük nesne* (“Dızman” biçiminde de söylenir. “Şoşartmak”/mübalâğa etmek için “dıs-dızman” “da denir. Yalnız canlılar için söylenir. Koskoca, kocaman anlamındaki bu sözün kökü “dız” olup, “man”ın da : Türk-man, kara-man, şiş-man sözlerindeki gibi bolluk/çokluk eki olduğu anlaşılıyor. Çok yaygındır. Yaşına göre irigövdeli olan çocuk için de “dızman-uşak” denilir. İriyarı ve uzunboylu dağlık yerin halkı için : “dızman dızman adamlar”; veya Anadolu’nun öteki yerlerindeki sığırlara göre “Göle malı dızmandır” denildiği görülür).

TİPİLEDİ : *Tekdir eyledi*. (“esti, savürdü” anlamına mecazlı olarak söylenir. “Tipi”, bilindiği gibi kışın “karlı-fırtına”ya denir. Bu söz de ondan alınmıştır).

TOHT/TUHT : *Elli dirhem*. (Çok eski bir halk tartı ölçüsüdür : köylerde “üç tavuk yumurtası” bir “toht” veya “tuht” sayılır. Yavuz çağındaki Erzincan ve Diyarbakır tahrir defterlerinde de yerli ölçüsü olarak bu söz “kanunnâme”lerde geçer. Bir halk “bayatı” sı/manisi başında : “terezim var, tohtum yok” deniyor).

TOPHANA : *Değirmi hâs etmek* (ekmek). (Eskiden Erzurum'da Çifteminareler Medresesi içinde bulunan Osmanlı-Tophanesi semtine yakın furun çıkardığı için, bu adın verildiği anlaşılıyor).

TOR : *Balık-ağı*. (Bütün ağ ve fileye "tor" denir. Bilgisizlik ve görgüsüzlükten "tor"a düşen anlamına mecazlı olarak bir işin acemisine de "toy" yerine "tor" ve "torlak" denilir. Toyluk ve acemililiğe de "torluk" denilmektedir. Balık gibi, kuşlar da "tor" ile/tor-kurularak avlanır).

TORİK : *Pek tuhaf mudhik* (güldürücü/komik) *kimse*. (Başkalarının "tor"/toyluğunu benzetmeler/taklitler ile canlandıran pek neşeli ve mukallit kimselere denilir. Bu adın da "tor"dan geldiği anlaşılıyor. Palamut balığının büyüğüne de "toruk/torik/torik" denilmesi, yukarıdaki "tor"/ağ ve toyluk anlamından ilerigelse gerektir).

TUHS-YATUR : *Kuluçka-tavuk* (için söylenir). (Bütün yumurtlayan hayvanlar için "kızma"/yumurtasını ısıtıp üzerinde oturma haline "tuhs-yatma/tuhs-oturma" deniyor. Eski-türkçedeki: doğmak ortaya çıkmak anlamındaki "tog-mak"tan gelme olabilir. Azerbaycanlılar tavuk-yumurtladı yerine, bugün de "tavuk-doğdu" diyorlar. Ermenicede de "tuhs", kuluçka anlamına kullanılır).

TULUK : *Tulum*. ("Peynir-tuluğu, bekmez-tuluğu, yağ-tuluğu, yayık-tuluğu" adlarında da geçer. Etlik hayvanların derisini tulum çıkarmaya da "tuluk-çıkartmak" denir. Düz ve mecazlı anlamıyla "kan" sözü —hem kan, hem de kan/katil anlamına— geçen bir atasözü : "İnsan dedigin kan-tuluğudur").

TUMAN : *İç-donu*. (Uçkurlu, ayakbilekleri yeri düğmeli boydan dona —ki kadın ve erkek her yaştaki insan giyimidir— ve kadınların bunun üzerine giydiği pazenden veya basmadan astarlı kadın-şalvarına da "tuman" deniliyor. Köylerde küçük çocukların don ve tumanındaki ağ yeri, sıkışınca kirletmesinler diye, yarık/yırtmaçlı bırakılır. Çocuk-tumanında astar bulunmaz. Tuman'ın, farsça "tun-bân" dan bozma olduğunu söyleyenler vardır. Çagatay Sözlüğü de "tunban" yazıyor).

U

UĞUZ : *Ahmak kimse*. (Daha doğrusu, EVLİYA-ÇELEBİ'nin de sık sık andığı gibi, hiç yalan-dolanı olmayan, eline-beline-diline doğru ve hile nedir bilmiyen temiz/sâf kimseler için söylenir. "Uğuz-adam" denirken hep, andığımız anlam bildirilmek istenir. Halk arasında :

Dağbaşında 10-15 ayak boyundaki yatırlara “Uğuz-mezeri”, eski atalara “evel-zaman Uğuzları”, çok uyuyan ve gündüz bile yatıp kalanlara “Uğuz-yuhusuna yattı” demek; hasta çocukları belli kabirlerden çıkarılan kafatası “Uğuz-kellesi ile çimdirmek” birer gelenek olarak yaşar. “Uğuzlar”, dünyanın en uzun-boylu ve dızman adamları olarak; düz yerlerde eşi görülmeyen bir deve boyuncaki taşların da bunlar tarafından taşınıp kullanılmasından “Uğuz-taşı” diye anılması, bütün Azerbaycan-Revan-Gürcistan ve Doğu-Anadolu’da âdettir).

UŞAK : *Küçük-çocuk*. (KAŞGARLI da : küçük, ufak anlamına “uşak” ve küçük-çocuk anlamına “uşak-oğlan” sözlerini tanıtır. Fransızcadaki “garçon” gibi, İstanbul ağzımızdaki hizmetkâra “uşak” denilmesi, bu eski sözün mecazlı olarak kullanılmasından ibarettir. Çoluk-çocuk yerine “oğul-uşak” koşuntulu olarak söylenir. Kadınlar arasında : “uşağa kalmak”, çocuğa hâmile olmak yerinde söylenir. Çocukluk etme, çocuk yaramazlığı yerine de “uşaklık-etme” denir).

Ü

ÜSKÜRE : (Bakır) *kâse*. (Döğmebakırdan ayaklı olarak yapılan kâse. Diyarbakır’da da böyle deniyor).

ÜŞÜŞ : *Papatya-çiçeği*. (Erzurum’da buna “koyungözü” de denir).

ÜVEZ : *Sivrisinek*. (Doğrusu, yazın sıcak günlerde içeride ve dışarıda yatan kimseler ile, göz-pınarlarına üşüşerek hayvanları da çok rahatsız eden tatarıktır. Buna “kör-sinek” de denir. İğdirhlar ile Karapapaklar gibi Azerbaycan ağzı ile konuşanlar “milçek”, Ermeniler “mığmığ” —mılmıl’dan bozma olarak— diyorlar. Çoruk boyunda yetişen çekirdekli ve çekirdeksiz soyu olan koyukahve rengi ve çocukların çok sevdiği “kara-hurma”ya da, “üvez” ve “tıs-üvez” deniliyor).

V

VANK : *Kilise* (manastır). (“Venk” biçiminde de söylenir. Bütün Doğu-Anadolu ile Azerbaycan’da “koşa, kızıl, kara, güzel” sıfatları ile de anılan “Vank/Venk” adlı eski manastırlı köyler vardır. EVLİYA-ÇELEBİ de kendi çağında “Vang”ın manastır anlamına kullanıldığını anlatır. Ermenice’de öteden beri yaşayan bu sözün, “yurt, ocak, ülke” anlamındaki “van”ın “k” çoğul ekini almış biçimi olduğu bildirilegelmişse de, farsçaya da geçen eski-türkçe yüksek-sesle okuma/çağırma anlamındaki “bang” ve “bangırdamak”, ezan-okuma anlamında ve horuz

ötümü de demek olan “banglamak” ile ilgisi olabilir. Çünkü, Küçük-Arsaklılar ülkesinde/Fırat-Hazar denizi-Kafkaslar arasında 305 yılında resmen Hıristiyanlığı yayarak ilk “Patrik” olan “Aydınlıkşaçan Aziz-Greguvar”/Surp-Kirkor Lusavoriç, Horasan’dan yeni gelmiş olan Arsaklı hanedanından “Anak” Bey’in oğlu idi ve “Gregoryen-Kilisesi” de, bunun, Oğuzluğu İsa-Dini ile birleştirmesinden ortaya çıkmıştır⁶. “Dede-Korkut” kitabında da “bağ bağlatdı” sözü çok geçer. Erzurum-da çocuk ağlamasına ve bağırmasına da “venklemek”, “vengildemek” deniyor).

VARUP BAŞ-AŞAĞI DÖNMÜŞEM : *Gidüp yine çabuk-gelmişem.* (“Baş-aşağı dönmek”, en çok “cırit” oyununda atlıların karşısındakine cırit denilen değneği gözetip attıktan sonra atının, kendiliğinden başını ve yönünü çevirip geri dönmesine deniyor. Buna uyan çabuk gidip dönmeye de, yazarın verdiği örnekteki gibi denilmektedir).

VAY CANIM-ÇIKSIN : *Temellûk eylemek* (yaltaklanmak için söylenir).

Y

YAĞLI-BAĞLAMAK : *Börek-yapmak.*

YARPUZ : *Na‘ne* (otu). (Akarsu kıyılarında çok olur, ki güzel kokulu ve baharlı olduğundan “anıık” içerisine katılır. “Yarpız” biçiminde de söylenir).

YAVAN : *Beyâz hâs etmek* (ekmek). (Aslında “katıksız” yenilen ekmeğe “yavan” denir. “Yağlı”nın tersi anlamına kullanılan “yavan” “yaşık” sözü ile bir arada : “yavan-yaşık” diye söylenir. Yemek için öylenmiyen erkekleri öğücü anlamda, kadınlar : “yağlı, yavan aramaz” sderler. Yoksul evlerde inek doğuruncaya değin “yavanlık çekilmiş” olduğu söylenir).

YAVŞAN : *Pelin.* (Boz ve tüglüce kabuklu, keskin kokulu, sarı çiçekli olup, kır yerlerde yetişir. Keskin kokusundan pire gibi haşere kaçıdığından, yatak arasına konur. “Yavşan”dan ev için süpürge de yapılır ve körpe iken kabuğu soyulup yenilir. Buna “yavşan-otu” da denilir).

YAZI : *Sahrâ.* (Doğrusu: düz-yer, düz ova demektir. Yayıp açmak anlamındaki “yazmak”tan aslı “yazık” olsa gerektir. Erzurum ile çev-

⁶ Bu uğurdaki kaynak bilgileri için bak. René GROUSSET, Histoire de l’Arménie, 1947 Paris, s. 120-127; Kırzioğlu, “Kars Tarihi”, 1953 İstanbul, I. 173-179.

resinde : “hamuru yazmak”, “kebabi yazmak” denirken açıp yaymak anlatılmaktadır. Koşuntulu olarak “yazı, yaban” bir arada söylenir. Himis ile Pasın arasında ve Aras boyundaki “Kara-Yazı” ile Sakarya ilimizde Mudurnu suyu boyundaki “Ak-Yazı” ilçeleri adındaki “Yazı” da düzlük, engebesiz açık ova anlamındadır).

YÉGIN : *Pek eyü olan nesne.* (Yazarın verdiği anlama daha çok, “yeğrek” denir ki, her ikisi de “yéğ/yéğ” kökünden gelir. “Yégin” ise, pek becerikli ve eliçabuk, işini vaktinden önce görüp bitiren kimse anlamına söylenir. Bundan “yéginlik” sözü de çıkarılmıştır. Eşine, akrânına göre üstün ve çalışkan olan kadın için : “yégin eskik/eksik-etek”, genç için : “yégin delikanlı”, çocuk için : “yégin uşak” denildiği çok görülür. Atalarsözü : “Zemheride/Ocak ayında/su yerine kan yérise daha yéğdir”; “yégin at yemini, tenbel at kamçısını artırır”, “avradır yégin, güldürür [mutlu kılar] begini”).

YÉL-FİRİŞ : *Deli meşreb kimse.* (Aklı esintili, akli gel-git de denilir. Sondaki “fırış”, yelin esintisi “vır/fır”dan geliyor ki, her ikisi de mecazlı olarak kullanılmıştır).

YÉMLİK : (Kırda ve iyisi yabancı olarak tarlada yetişen) *sebze.* (Buna bozuk olarak “yelmik” de denir. Kırda yetişeni sert ve koyu yeşil, tarlada ve toprağı yumuşak yerde biteni yeşil yapraklı olan sarı-çiçekli, kopunca aksüt gibi yapışkan suyu akan ve çiğ olarak tuzla yenilip sevilen bir kır-yeşilliğidir. Daha ince ve yapraklarının yanlarında küçük çıkıntılar bulunan soyuna “yılan/ılan-yémligi” denir, ki ağuludur. Hayvanların önünde bulundurulmuş tahtadan teknesi nesneye de “yemlik” denilir ki, yemleri buna konularak yedirilir).

YÉRDE-GEZEN : *Yılan.* (Eski dinlerden kalma bir geleneğimize göre bu hayvanın adının açıktan söylenmesi uğursuz sayıldığından, onu anlatmak için “yéerdegezen” denilir ve hemen arkasınca : “gıybetimizi edenin boğazına aka” diye de bir ilenç söylenir. Yine bu şamanlık/ongunluk dininden kalma inanışa göre, birtakım evlerin “ocak-yılanı” vardır, ki o evin halkına uğur getirir ve evi korur. Böyle yılan için ocak başına belli bir kaptan her zaman süt koyarak, “ev-yılanı/ocak-yılanı”nın içmesini sağlarlar. “Yéerdegezen”den bahsederken de, “ırak buralardan” derler).

YILDIZ-KÖKÜ : *Yeralması/yerelması.* (Bunun çiçeği yıldızı andırdığı için, “yıldız-çiçeği” adıyla anılır. Bu yüzden, köküne de “yıldız-kökü” denilmektedir.)

YİTİK : *Gaaib olan nesne.* (“itik” biçiminde de söylenir. “İtmek/yitmek” sözünden çıkmadır. Çoktan kaybolmuş kimse için de “itgin/yitkin” denilir. Atalarsözü : “Yitik acılı olur”. “İtmek/yitmek” ten “itim/yitim” sözü de söylenir, ki şu atalarsözünde de geçer : “ölüm, itim dünyası; ne olur, ne olmaz” diyerek ayrılıştta helâllaşılır, borçlar ödenir).

YOLA-GÖTÜRMEK : *İşini sağlamak.* (Doğrusu : dedi-kodusuz idare etmek ve âhenkli geçindirmek anlamına kullanılır. “Yola-gitmek” de bu anlama gelir : “gelin, kaynana iyi yolagidiyor”, “kardaş gibi yola-gidiyorlar” denilmesi gibi. Dilimizdeki yaygın “yol-daşlık” deyiminde de birlikte anlaşıp yaşamak yerine söylenen “yol” sözünü görüyoruz. Bilindiği gibi “yol” halk dilinde “din” ve “yolak” da “mezheb” anlamalarına kullanıldığından, “yola-götürmek” deyiminin anlamı, tarihin derinliklerinden geliyor).

YOLA-VURDUM : *Teşyi'eyledim.* (Yolculuğa çıkanı uğurladım yerine söylenir. Halk arasında : “yola-vurmak”=uğurlamak, yolcu etmek; “karşılama” da = istikbal eylemek, geleni saygı ve sevgi ile karşılamak yerinde söylenir).

YÖRÜ : *Git.* (“Yörümek”ten “emir”dir)

Z

ZANBURTU : (“zı” ile yazılı) : (Metin) “*Nâ-ümid* olup şu kim me'yûs olur + Tenzile aldın mı *zanburtu* denür”. (Argo ağzında, mızımız ve çok söylegen, durmadan derdinden ve kendisinden bahseden kimseye “zanbırtı” denmesinden, yazar böyle bir örnek vermiş).

ZANKAL : *Meşin tuzluk.*

ZIBIRTLAMAK : *Yolsuz kelâm.* (Argoda saçma-sapan konuşmak yerine söylenir. Dilimizdeki yaygın “ıvır-zıvır” deyimindeki “zıvır” ile ilgili olsa gerektir. Bu deyim, Prof. Dr. A. Zeki Velidi TOGAN’ın Fakülte’deki “seminer”lerinde belirttiği gibi, 1500 yıl önceleri iki Türk kavmi İbır (Avar) ve —“Sibir”/Siberya’ya adlarını veren— Sibir’lar arasındaki bitmez tükenmez komşu savaşları ve dedi-kodularının hâtırası olarak yaşıyor; ve “b”ler “v”ye dönerek “ıvır-zıvır sözleri” yerine kullanılıyor).

ZIRTI : *Deli meşreb kimse.* (Argoda saçma-sapan konuşmaya “zırtıldamak/zırtıllamak” deniyor, ki aşağı görme duygusu da belirtilerek söylenir. İstanbul ağzındaki “deli-saçması” yerinde kullanılır. Bu yüzden, “zırtıl” da, mecazda “deli, ağzıgelmez, sözünü bilmez kimse” anlamına kullanılıyor).

ZORTUM-BOZUK : *Keyfim yok.* (Bu da argo dilinedir).

“Lehce-i Erzurum”daki Halk Sözleri üzerine
birkaç ilgili araştırma ve yayın

a) “Balhasanoğlu”nun Necip Âsım YAZIKSIZ’ın 1904 Yılındaki Yazısı :

Lehce-i Erzurum üzerine yukarıdaki sıralama ve açıklamayı yazıp bitirdiğimiz sırada, koleksiyonu Türk Dil Kurumu Kitaplığında bulunan ve önsözde, *Çankaya* dergisinden alarak andığımız Macar dergisini bulduk. “Macar Bilimler Akademisi”nce Peşte’de yayımlanan ve her yıl bir cildi bitirilen bu değerli derginin macarca adı *Keleti Szemle* ve fransızcası *Revue Orientale* (=Doğuluk/Şarkiyat Dergisi)dir. Fransızca başlığın altında “*pour les Études Ouralo-Altaïques*” yazıldığından, 1928 deki *Çankaya* dergisinde N. Âsım buna *Ouralo-Altaïque* mecmuası diyerek, adını eksik bildirmiştir. *Keleti Szemle*’nin 1902’ de çıkan III Cildinde (s. 261-273) Türk ağızlarından “*Kilis Ağzı*”mı ve 1903’ te basılan IV. Ciltte de (s. 125-127) —şimdi Adıyaman’ın ilçesi Besni’deki— “*Behesni Ağzı*”nın özelliklerini bildiren açıklama ve örnekleri “*Balkananoğlu*” takmaadıyla fransızca olarak yayımlıyan Necip Âsım, aile-adları/soyadları olan “*Balhasanoğlu*” imzasıyla da, 1904’ te çıkan V. Cildin ilk sayısında (s. 126-130) “*Dialecte turc d’Erzerum*” (=Türk Erzurum Ağzı) adlı makalesini yazmıştır.

Rahmetli N. Âsım YAZIKSIZ, bu makalesinin başında : dostlarından birisinin kendisine verdiği Erzurum Lehcesi adlı bir yazmada “200 kelime” bulunduğunu ve bu yazmanın adsız, tarihsiz ve yazarının da belirsiz olduğunu; Erzurum ile İstanbul konuşuğuna göre “iki lehce ile” ve “tâlik biçimindeki bir yazı” ile taşlama/hiciv yollu yazıldığını bildiriyor. Gerek yazmadaki sözlerin, gerekse Erzurum halkının konuştuğu ağzın, “*Türkman-Azerbaycan levhcesi*”ne uyup, Kilis ile Behesni ağızlarını andırdığını; “k” seslerinin söz başlarında “g” ve sonlarında “h” ye çevrilerek söylendiğini : “galmah” gibi; şahıs-zamirlerinden : *ben, sen, o*’nun datif olunca, *bene, sene, ona* yerine : *behen, sehen, ohan* biçiminde söylendiğini; Azerbaycan lehcesindeki gibi : *gelmişem, gelmişsen, gelmiş* ve çoğul olarak da : *gelmişek, gelmişsez, gelmişler* denildiğini söyledikten sonra, 211 sözü örnek verip anlamlarıyla bildiriyor⁷.

⁷ Rahmetlinin, o zaman için Erzurum halk ağzını iyi kavriyamadığı bu son örnekten anlaşılıyor. Doğrusu : *gelmişim, gelmişsin ve gelmimişik, gelmişsiz*’dir.

Bu 211 sözden çoğu, yazma *Lehce-i Erzurum*'dan alınmış olup, şunların imlâsı yanlış yazılmıştır : Aman-tokul (tuğul), badala (badéle), buhartmak (bıhart), çomo (çomu), çopur (çöpür), cendek (cemdek), dizman (dızman), dunegén (dünegin), gidik (gıdik), gög geçemen (gög-geçeman), herg (herk), herzerteri (hezterteri), hazul (havzul), hodak (hodak, metinde de gözlü he iledir), kertige (kerdige), kirindi (kérendi), paspur (pıspor), poçük (pöçük), sadra (şadara), samar (somar), sehevi (sakavul), suhra (surha), tin (tén), tohus (tuhs), tuska (tısga), zizig gevşemek (cécik gevşemek). Rahmetli, yerinde değil de, dışarıdaki Erzurumlulardan duyduğu ve birkaç göçmenin söylediği çay-bardağı anlamındaki yaygın olmayan rusça "stekan"dan bozma "istikân"ı bile (s. 128) bu "Erzurum Ağzı" makalesinde anmıştır.

b) *Ahmet CAFEROĞLU'nun 1942' de Basılan Kitabındaki "Erzurum Vilâyeti Ağzı" ve "Sözlük"ü.*

İstanbul Üniversitesi Türk Dili Tarihi Profesörü Azerbaycanlı (Genceli) Prof. Dr. Ahmet CAFEROĞLU, 1941 yazında dolaştığı Kars ve Erzurum şehirlerinde hem bu şehirler halkından, hem de Çoruk, Ardahan ve Iğdır gibi hiç görmediği yerlerden gelme kadın ve erkeklerin konuşmalarını özel imlâ ile tesbit ederek "*Doğu İllerimiz Ağırlarından Toplamalar I. Kars, Erzurum, Çoruh İlbaylıkları Ağızları*" adıyla 1942 de İstanbul'da bastırdı. Türk Dil Kurumu "C. I. 9" sırasında yayımlanan bu kitaptaki "VIII. Bölümde (s. 183-216) "*Erzurum Vilâyeti Ağzı*" yer almış olup, "*Sözlük*" adlı son bölümde de, her üç ilin ağzına göre söylenen ve yazı dilimiz dışında kalan sözler sıralanıp, hangi şehir veya il ağzına göre olduğuna da işaret edilmiş ve "Erzurum" için bu sözlükte "Er." işareti konulmuştur. Fakat, koca Erzurum şehrinde (s. 191-192, 204-210) "Şükrü Alguş" adlı bir erkekten (mahallesi de bildirilmemiş) Kerem-Dede, Sümmanî, Erbabî gibilerin deyişleri ile birkaç anonim türkü ve (s. 194-195) yaşıyan saz şairlerinden "Alipaşa Mahallesi"nde oturan "Mevlut Ehsânî'nin bir türküsü (o da "semâi" olduğu halde gazel biçiminde yazılarak) örnek alınmış; yerli kadın ve erkeğin konuşma veya hikâye anlatması hiç tesbit edilmemiştir.

Erzurumlu aydınların söylediği ve Erzurum şehrini bilenlerin de kolayca bulabilecekleri gibi "ağız tesbitindeki yanlışlar", CAFEROĞLU'nun bu kitabında sayılamıyacak kadar çoktur. Bu bakımdan, Erzurum şehri ile ilçe ve köylerinde yeniden ve "konuşmalar banda alınarak"

sağlam bir “ağız tesbiti” yapılması gerekir. Böyle iken, A. CAFER-OĞLU’nun kitabından az-çok faydalanmak mümkündür. Onun “Sözlük” bölümündeki şu sözler, bizim tanıttığımız *Lehce-i Erzurum* yazmasındakilerin yaşıyanlarıdır :

“Ahan, andér, anıh; bacı, bala, başna çevür, bayah, behen, bişi, buharı; cemdek; çepik, çermik, çimmek, çirdek, çopur, çor; dadaş, dal, dinge, dünegin; éşik, emi; gada (kada), galamah (kala-mak), gatih (katık) gizir (kizir), gıç (kıç), girah (kırak), god, gurut (kurut), gem; hérk, he, henek; hatıreck, hıngel, hodak (hodak), işlik (içlik); ırbiş; kelecoş, kete, kirşan, kom, kotan, kök (kökün aldı), köynek, külek, künt; lazut; medek, merék; nahır; orgun; palıt, pişik, poşa, puç; (sert ka ile) kura, kurun (kürün); sehen, seme, soyha (anlamı yanlış verilmiştir), surha; şor; tağar, tahıl, tauv (taha’nın değışiğı), tay, tén, térmaş, teşt, tezmek, terek, tor, tuht, tuman (2. anlamı yanlış); uşah. Bu 79 söz, Erzurum ile Kars ve Tiflis’ten gelme Terekeme/Karapapak halkımız gibi daha doğu bölgelerdekilerce de kullanılıyor.

c) *Erzurum Şehir Halkının, 1534 Yılından Sonra Tebriz’den Gelen Sünnî Akkoyunlu Halkından Olduğunu Tesbit Ediyoruz.*

Kafkasya’da Osmanlı Hâkimiyeti (1450-1590) adlı doktora tezimizi hazırlarken, gerek Osmanlı Arşivindeki “Erzurum Tahrîr Defterleri”, gerekse 1514’te Yavuz’un ve 1534’te Kanunî’nin Doğu Seferlerindeki gibi, Safılı/Safavî devletinin kuruluşu sırasında Şâh İsmail’in, Sünnî Akkoyunlu halkını kırıp bitirme uğrunda giriştiğı “Kızılbaş-Zulmü” yüzünden büsbütün ıssız ve örenleşmiş bulunan ulu Erzurum şehrinin, bu hale 1499 yıllarında uğradığını, yardımcı kaynaklarla tesbit eyledik. Böylece 37 yıl denli ıssız bırakılmış bulunan Erzurum şehrinin halkından çok az sayıda sağ kalanlar, ya Çoruk boyundaki at-işlemez balkanlık derelelere savuşup Ortodoks Kıpçaklı “Atabekler”in yurduna, veya başında genç ve dinç şehzâde “Yavuz” Selim’in “Sancakbeğı” olarak bulunduğu “Tırabuzan Sancağı”na sığınmışlardır. Erzurum’da sağlam cami, medrese, tekke ve benzeri İslâm anıtlarının hiçbirinin Osmanlılardan önceki “vakfiye”leri ile “mütevellileri”nin bulunmaması da, bu şehir ahalisinin toptan bir kırgına uğratıldığını gösteriyor.

Ancak, Kanunî Sultan Süleyman, ilk Doğu Sefer’ine çıkarken, 5 Eylül 1534 günü uğrayıp ıssız türbelerini ziyaret ettiği *Erzurum şehrinin şenlendirilerek onarılmasına ferman veriyor*; 1535’te Tebriz’den dönerken

de, buranın Akkoyunlulardan kalma ve sünnilige bağlı şehir halkından gönüllü olanları topluca göndertip, o yıl "Eyalet" olarak kurulan Erzurum'a yerleştiriyor. Bu yüzden *Erzurumlular*, bugün bile *Tebrizliler* ve 1501-1502'de Tebriz'den Yavuz'a sığınıp Tırabuzon-Rize arasında yerleştirilen Akkoyunlular gibi "ge"yi "ce" ve "ke"yi "çe" biçiminde konuşuyorlar : *cöc/gök, çatip/kâtip, cemi/gemi, Türç/Türk* gibi⁸.

E k l e m e :

Rahmetli *İbnül'Emin Mahmut Kemal* (İnal), 1930 da İstanbul'da basılan "*Son Asır Türk Şairleri*" kitabının başında (s. 28-30) : "*Şarkî Karahisar'ın Avutmuş Mahallesinde doğdu*"ğunu bildirdiği "*Akkoyunlular'dan Şeyh Süleyman ahfâdından Osman Ağa'nın oğlu*" olan şair "*Abdî Efendi*" üzerine çok değerli bilgiler ile 6 parça şiirini de örnek vermiştir. Bundan, *Erzurum Lehçesi* yazmasının (Erzincanlı) *Ahmed Tevhid Bey'den Necib Âsım'a* geçtiği anlaşılıyor. Rahmetli *Sadeddin Nüzhet Ergun* da (1936-1940 ta çıkan) "*Türk Şairleri*"nin I. Cildinde (s. 207-208) *Şarkî Karahisarlı Abdî'yi* tanıtırken İ. M. Kemal'in verdiği bilgi ve şiirlerden başka *Fatîn Tezkiresi, Sicill-i Osmâni* ve Ali Emîrî Kütüphanesindeki (Manzum Âsâr 558 sayı) bir mecmua ile *Sabri Efendi'nin Yazma Divanlar Fişi*'nden de bilgiler aktarmıştır.

⁸ Erzurum şehir halkının 1535 te Tebrizden gelen Türkler olduğu üzerine bir denememiz için bak. Kirzioğlu, "*Erzurum Şehir Halkı 1534'ten sonra eski Akkoyunlu başkendi Tebriz'den gelmiştir*". Hür Söz (Erzurum) gazetesi, 1962 Temmuz - Ağustos sayıları.

"Hür Söz" deki makalelerimizde de belirtildiği gibi, 1340 tan sonraki 200 yılda Erzurum şehri ve halkının başına gelenler şöyle anlatılabilir :

1) *İlhanlılar'dan* 1340 ta *Çobanlılar'a*, 1358 de *Ertanlılar'a*, 1377 de *Karakoyunlular'a*, 1379 da yine *Ertanlılar'a*, 1385 te yine *Karakoyunlular'a*, ve 1387 yılında *Temür'e* geçip; böylece 48 yılda 6 defa eldeğiştiren koca Erzurum beldesi, birinci sınıf şehir olmaktan çıkarak, bozulup yıkıldığından küçülmüş ve *Erzincan Vilâyeti'*ne bağlı bir sancak merkezi kasaba olmuştur.

2) *Temürlüler'den* 1422 de *Karakoyunlular'a* geçen şehir, *Temürlüler'e* dayanarak gelişen *Akkoyunlular'ın* 1434 teki zaptı ve 1435 te yine *Karakoyunlular'a* geçişi, 1435 Temmuzunda *Temürlüler'in* istilâsı ve 1436 ba *Karakoyunlular'ın* kurtarıcı sıralarında daha çok yıkılıp, üçte ikisi örenleşmiş ve halkı da kırılıp azalmıştır.

3) *Şebî Karahisar, Kemah* (Tunçeli), *Bayburt, İspir* ve *Hınıs'ı* da kaplıyan *Erzincan Vilâyeti'ndeki* göçebe Türkmanlar arasında Şî'i-Kızılbaş mezhebi yayılmışken, 1457 de burayı alan *Akkoyunlu Uzun-Hasan*, Sünniligi geliştirmiştir.

4) Erdebilli Şeyh-Hayder'in oğlu *Şâh-İsmail*, 1499 da Erzincan'a gelip *Safîli/Safevî Devleti'ni* buradaki *Kızılbaş-Türkmanlar'ın* yardımı ile kurarken, Sünni Erzurum şehrini Akkoyunlu Rüstem'in elinden alarak, karşı koyan halkı da toptan kırmıştır. Böylece Erzurum, ıssız ve ören kalmıştır.

5) *Kanunî Sultan Süleyman*, İlk Doğu Seferi'ne giderken : 5 Eylül 1534 te ören Erzurum'un şenlendirilip onarılmasını buyurmuş ve Kızılbaş - Safîli başkendi Tebriz'de kendisini coşkunlukla karşılayan gizli Sünni Akkoyunlu şehir halkını, 1535 te *Dulkadirli Mehmet Han* ile Erzurum'a gönderip buraya yerleştirmiş ve "*Erzurum Eyâleti*" ni kurmuştur. Bu yüzden şehir halkında, bugün bile, "*Tebriz-Ağzı*" yaşamaktadır.